

BEVORDERING DER BIJENTEELT IN NEDERLAND
VER. TOT

bijenteelt

Maandschrift voor de Bijenteelt - ISSN 0166-6444

Jaargang 85 - no. 7/8 - juli/augustus 1983

HEIDE-NUMMER

Officieel orgaan van de Vereniging tot Bevordering der Bijenteelt in Nederland

bijenteelt

MAANDSCHRIFT VOOR DE BIJENTEELT
ISSN 0166-6444

Officieel orgaan van de V.B.B.N.
VERENIGING TOT BEVORDERING DER
BIJENTEELT IN NEDERLAND
Opgericht 1897

Hoofredacteur: Chris Maillie

Redactieleden: Therese Rive, Ko Zoet

Ledenblad: Oplage 8000

Verschijnt 11 x per jaar,
in juli en augustus gecombineerd

Proefnummers: f 2,50 incl. porto

Advertentie-tarieven op aanvraag

REDACTIE, ADMINISTRATIE en
ADVERTENTIE-EXPLOITATIE:

Het BIJENHUIS, Grintweg 273,
6704 AP Wageningen

Telefoon: 08370 - 2 27 33 (meerdere lijnen)

Postgiro: VBBN 84.68.01, Bijenhuis 82.32.76

Bankrelatie: ABN, Wageningen,
Postgiro 82.41.84; rek.no. VBBN 53.90.42.897,
rek.no. Bijenhuis 53.90.42.900

Registratie K.v.K.: VBBN: Veren. reg.no.
V119736. Bijenhuis: Handelsreg.no. 11433

Druk: Van Mastrigt & Verhoeven B.V., Arnhem

Alle in het Maandschrift gepubliceerde meningen en in-
zichten blijven voor rekening van de auteurs.

Overname van artikelen en illustraties is toegestaan na
overleg met de Redactie en dan met bronvermelding.

Kopij **voor de 10e van de maand**, voorafgaande aan de
maand van plaatsing, aan het BIJENHUIS, ook opgaven
en betaling van advertenties en Speurbijtjes.

Jaargang 85 - nummer 7/8 - juli/augustus 1983

INHOUD

Nazomerdracht-1: De Heide	187
Van imker tot imker: Heidedracht e.d.	191
Boekbespreking: Blij op de hei?	194
Oogst en dracht: Blij blijven op de hei	195
Geknipt voor U: Reizen naar de heide e.d.	196
Het Heidehaantje	198
Heidehoning	200
Bijenplant in Beeld: Akkerdistel	206
Sprokkelwaar	207
Officiële mededelingen	208
Nieuws vanuit het Bijenhuis	208
Onderwijs, demonstratie, voorlichting	209
Aktie in de regio	212

SPEURBIJTJES

Tarief: 20 woorden f 7,50 elk woord meer 35 cent. Te vol-
doen bij vooruitbetaling. De Redactie stelt zich niet verant-
woordelijk voor de inhoud.

TE KOOP: **Bijenvolken** met gezondheidsverklaring (Consulentschap Bijenteelt
van Varroamijntonderzoek). Alberti-, Simplex- en andere **kasten** en een **boog-
korf**. J.J. Helmes, Oldenhove 8, 7075 AG Etten Gld. ☎ 08350-27554.

TE KOOP: Een **nieuwe** en een **gebruikte slinger**. ☎ 05151-1252, ballen tussen
12.30 en 14.30 uur of tussen 18.00 en 20.00 uur.

TE KOOP: Gez. **bijenvolken** in spaar- en simplexkasten of op ramen. Keus uit
30 volken. Stonden in fruit en op koolzaad. A. Frikke, Oosthuizen N.H.
☎ 02991-1371 na 18.00 uur.

TE KOOP: **adreseermachine** + adreskaartjes f 75,-. Bijbehoren-
de bibliotheeklaatjes, zeer praktisch voor het opbergen van b.v. een
ledenbestand, f 40,-. In de laetjes kunnen ± 500 kaartjes van 12,5 x
7,5 cm.

BIJENHUIS, WAGENINGEN

De nieuwe **AKTIVITEITENGIDS** geeft
32 pagina's informatie!

Bestellen door storting van f 4,00 op giro
846801 VBBN Wageningen of bankrekening
53.90.42.897 ABN Wageningen (giro 824184)
t.n.v. VBBN Wageningen, onder vermelding
"Aktiviteitengids 1983/84"

Het volgende nummer van het Groentje zal
rond 1 september uitkomen, omdat het volle-
dige programma voor de Z.B.T./Onderwijs-
dag op 10 september daarin zal worden opge-
nomen.

KOPIJ en ADVERTENTIES dienen vóór 1
augustus in het Bijenhuis te zijn.

bij de VOORPLAAT

Detail van een niet alleen origineel maar ook artistiek
verantwoord honingetiket, dat ing. Henk Heesen te
Ouderkerk aan de Amstel voor zijn bijenstand in de
omgeving van zijn geboorteplaats Winterswijk liet
ontwerpen door vriend en oud-plaatsgenoot, de
kunstenaar Jan Bernard Meinen te Papendrecht.

© J.B. Meinen, Papendrecht.

NAZOMERDRACHTEN - 1

DE HEIDE

Proefkorven

Niet alle heide vormt een goed drachtveld om naar toe te reizen. Wanneer hun de toestand van de heide al niet gemeld was door kennissen of familieleden, plaatsten de oude heide-imkers van de Veluwe op diverse plekken proefkorven om op die wijze na te gaan waar de heide het best honingde.

In het algemeen honingt jonge, drie- tot vierjarige heide eerder en beter dan heel jonge, één- tot tweejarige heide, die bijvoorbeeld na een heidebrand is opgeschoten. Van oude tot zeer oude planten valt voor de imker weinig te verwachten. De levensduur van een goede heidestruik ligt overigens maximaal op ongeveer 14 jaar.

Natuurlijk evenwicht

Zoals bekend krimpt het Westeuropese heide-areaal steeds verder in en het resterende deel staat onder toenemende druk, waarvoor verschillende oorzaken zijn. (Zie het artikel "Heide en heidebeheer", Groentje 7/8 1982, p. 196 en 9/1982, p. 205-208, maar ook "Blij op de hei?" in dit nummer). Het resultaat is een sterke vergrassing, die nog in de hand gewerkt wordt door een oprukkend leger van dorre struiken en allerlei jong geboomte, waar eiken, berken en vliegdenen de pioniers van aanstaande bebossing vormen.

Hoofdoorzaak is de verstoring van het natuurlijk evenwicht door het in groten getale verschijnen van de mens en het successievelijk verdwijnen van het heideschaap. Industriële activiteit en intensieve bebouwing gingen gepaard met de teruggang van een overwegend agrarische samenleving, die nog geen overbevolking kende.

Deze factoren bewerkstelligden een ingrijpend veranderingspatroon voor de besteding en benutting van de grond, inzonderheid de akkergrond en daarmee samenhangend op indirecte wijze de woeste gronden, waaronder ook de heidevelden gerekend dienen te worden. Die zijn uitermate gevoelig in dit opzicht, omdat heide een zogenaamd halfcultuurgewas is en dus afhankelijk van het bijsturen en begeleiden van de mens.

Lüneburger Heide

Vanouds bestond er een nauw verband tussen bijen, heide en schapen. Dat blijkt onder andere uit oude

gezegden van de Lüneburger Heide, zoals "Immen und Schaf, nâhren im Schlaf" en "Halt dir Bienen und Schaf, leg dich hin und schlaf. Denn Bienen und Schaf ernâhren den Bauern im Schlaf"; "aber net so lang" voegde men daar soms wijselijk aan toe.

De Lüneburger Heide-imker (Heidjer) beschouwde de heide als hoofddracht, waarvoor de volken drie-maal werden versterkt.

Potstal

In ons land was het regel om de heide, parallel aan het kappen van het talhout uit de hout- of wildwal, eens in de zeven jaar af te plaggen of eens in de twaalf jaar af te branden, in maart. Op de Lüneburger Heide liet men een heideperceel echter ongeveer dertig jaar met rust. Dan eerst werden er plaggen van gestoken voor de potstal, die later na verzaaiing op hun beurt naast as weer dienden als organische meststof voor de vrijgekomen zandgrond, waarop vervolgens rogge, haver, boekweit en aardappelen werden verbouwd.

Heidebijen missen echter de voor een goede broedaanzet noodzakelijke stuifmeelvoorraad in het voorjaar. Daardoor zou er volgens deze imkers zo goed als zeker na drie jaar vuilbroed onder de volken optreden. Om aan de eerste behoefte tegemoet te komen en aan het tweede euvel te ontkomen reisden zij als Wanderimker 100-200 km ver naar het noorden en noordwesten om in "das Alte Land" de bijen op het fruit aan hun trekken te laten komen.

Zomerdracht

Al naar gelang de weersomstandigheden duurde deze tijdelijke verhuizing van eind maart of begin april tot aan de boekweitbloei in juni. Thuis bestond de zomerdracht verder hoofdzakelijk uit witte klaver, korenbloem en linde.

Al deze drachten waren echter slechts bedoeld als voorbereiding op de hoofddracht, waarbij het vooral begonnen was om het winnen van een zo groot mogelijke hoeveelheid heidehoning. Aan was werd maar een kwart van de totale seizoenopbrengst overgehouden.

Teruggang

Evenals hier te lande is het met de destijds zo groot-schalige heide-imkerij in het Lüneburgse tegenwoordig ook hommeles. De hei die niet als militair oefenterrein wordt gebruikt is om zo te zeggen nog maar een fractie van het oorspronkelijke gebied.

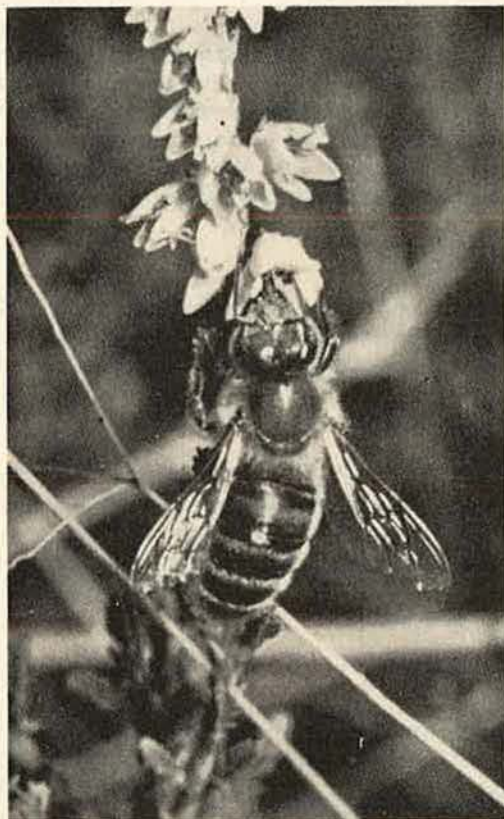
De boekweit (Heidekorn) en de schapen (Heideschnucken) zijn zo goed als verdwenen, de dennespruiten (Heidetod) veroveren steeds meer terrein en de korenbloem heeft samen met veel andere wilde planten grotendeels het loodje gelegd bij de drastische omschakeling van de graanakkers in steriele weidegazons en eentonige maïssteppen, terwijl de klavervelden een zodanig zware bemesting ontvangen dat de witte klaver haar eens zo overvloedige nectargift praktisch heeft opgegeven.

Bovendien zijn vele idyllisch-landelijke lange lindelannen prijsgegeven aan de modernisering en verbreding van Landstraszen tot Autobahnen, waardoor niet alleen een sterke landschappelijke verarming is opgetreden maar ook een belangrijke honingbron naar de knoppen ging.

Grondwaterpeil

De dracht van de overgebleven heidevelden is naar plaats en tijd onvoorspelbaar geworden en de nectariën in de blauwpaarse bloemen zijn bepaald niet scheutig met hun afscheiding van de zoete bijenkost, althans in vergelijking met vroeger.

De oorzaak daarvan is te zoeken in het zich na de tweede wereldoorlog in vrij snel tempo terugtrekkende grondwaterpeil. Een daling, die zeer wel mo-

Honingbij puurt nectar uit een heidebloempje

gelijk kan samenhangen met de ontginning van drassige gronden en de "verbetering" van het bestaande akker- en weideland, onder meer door middel van een aangepast draineringssysteem.

De afwatering is dus perfect geregeld, maar is er tevens wel debet aan dat men in het gebied op en rond de Lüneburger Heide voor het slaan van een put tot de ongehoorde diepte van 70 meter moet gaan om het bij wijze van spreken zienderogen dieper in de bodem wegzakkende grondwater nog te kunnen bereiken.

Deze laatste ontwikkeling nu is gewoonweg funest voor de heide.

Ondergrond

Lage heide of veenheide en heide op goede zandgronden geven een grotere drachtstroom dan de heide van hoge, schrale zandgronden. Struikheide (*Calluna vulgaris* Hull.) groeit op die karig van groeistoffen voorziene aarde, de eerder bloeiende dopheide (*Erica tetralix* L.) zoekt het weliswaar ook in arme grond, maar die ligt lager, is zo mogelijk schaduwtrekker en bevat meer vocht.

Niet zelden zijn dit plekken, waar een leem- of ijzer-oerbank het regenwater tegenhoudt. Ook zandoer (met ca. 1 % ijzerverbindingen) kan in dat opzicht al voldoende overlevingskansen voor de plant bieden. Kan, want hei op grintachtige of kalkhoudende bo-

dem honingt weinig of niet en op een onderlaag van bijvoorbeeld bazalt nu eens goed dan weer slecht.

Vochtigheidsgraad

Om in de termen te blijven, er valt dus weinig peil op te trekken, maar de watervoorziening blijft van uitzonderlijk belang, trouwens niet alleen voor de hei. Van linde en kers is bekend dat zij op zuiver zand niet honingen, maar wel als zich daaronder op niet al te grote diepte een flinke leemlaag bevindt.

Zeker de linde is uiterst gevoelig voor een juiste grondwaterstand (moet „met de voeten” in het water staan) en geeft daarom in sommige jaren weinig of geen honing. Een drukke bijenvlucht is in het laatste geval bedriegelijk, want de bijen worden uitsluitend aangelokt door de sterke geur en komen dus slechts op bezoek zonder er iets van mee te nemen of het moest hoogstens een al dan niet dodelijke verdooving zijn.

Over het algemeen genomen honingen de meest gewassen, met uitzondering van de specifieke kalk- en zandgrondsoorten, het best op een bodem met een (vrij) hoge vochtigheidsgraad, dus vooral op klei- en leemgronden.

Heidebloei

Uiteraard hangt de bloei van de struikheide in belangrijke mate van het weer af. Het gunstigst is veel water in de voorzomer en stevige warmte tijdens de bloei: „De hei moet eerst verzuipen en dan branden”, „Is de zomer echt nat, dan pas geeft de heide wat” of „Door de modder naar de hei en door het stof weer terug met zware korven op de rug”. Eerst dan zullen de volken zich „vet” vliegen en konden de Lüneburgse Heidjer vergenoegd constateren: „Es ist viel Fleisch in den Völkern.”

Dit alles natuurlijk als de omstandigheden optimaal zijn, het vernielende heidehaantje (zie elders in dit nummer) niet toe heeft geslagen en het heidekruid niet al te zeer is overwoekerd door het parasitaire Klein warkruid (*Cuscuta epithymum* Murr.), dat niet voor niets ook Duivelsnaaigaren wordt genoemd, of doorweven met spinnewebben, waarvan overigens echter eerst na half september een sterke toename valt waar te nemen en dan zijn de meeste bijen al weer naar de thuisstand gebracht; maar ook anderszins wordt het gevaar dat zij van de „achtpoten” zouden hebben te duchten vaak schromelijk overdreven.

Onweer

De toestand is dus niet altijd rooskleurig en dat geldt in het bijzonder bij een bepaalde weerssituatie. De heideplant is namelijk evenals de haar bezoekende

Bij op dophei

Foto: H.H. Siebring, Assen

Bij op struikheide

Foto: H.H. Siebring, Assen

honingbij uitermate gevoelig voor atmosferische storingen. Eén daarvan is onweer bij schrale kou en/of zonder regen.

Ondanks het doorbloeien van de struik stopt de nectarafscheiding in de electrisch geladen atmosfeer en komt dagenlang niet of in het geheel niet meer op gang. De nectar is "verdroogd" of op z'n Duits "verblitzt", een verschijnsel dat overigens bij nog andere planten dan de struikheide voorkomt.

STRUIKHEIDE (*Calluna vulgaris* Hull.):

1. Bloeitak met hommeltje (l) en honingbij (r); 2. Knop en bloem; 3. Doorsnede bloem; 4. Gesloten bloem; 5. Doorsnede vruchtbeginsel, meeldraden met opspringende helmhokjes; 6. Vrucht met zaden.

Laurentius

De heidedracht begint omstreeks 10 augustus en eindigt omstreeks 10 september, althans die van de zogenaamde zandheide; voor de natte heide geldt de al eerder genoemde periode van half juni tot half september. "Op Laurens (St. Laurens, 10 augustus) moeten/krijgen de bijen op hun pens" of "krijgt men

de bijen op de pens" wordt gezegd in Brabant, waar de heidedracht vanouds ligt tussen de Hoge en de Lage Lieve Vrouw, dus tussen 15 augustus en 8 september. Daarnaast geldt in Zwitserland: "Wenn es am Laurentiustag regnet, so gibt es ein schlechter Jahr für die Bienen."

Op diezelfde dag of kort erna gingen de bieboeren op de Veluwe bij hun vaste klanten langs voor het opnemen van de honingbestellingen, die dan enige tijd later met kar en paard werden bezorgd en afgeleverd in aarden potten.

Bartholomeus

Het heidebezoek kan tijdens een goede nazomer wel eens uitlopen, maar St. Bartholomeus (24 augustus) blijft ook dan een uiterst kritieke dag, die men vroeger beslist niet over het hoofd zag. "Is Bartholomeus goed dan geeft de heide nog veel, maar is Bartholomeus slecht dan is het afgelopen."

Dat is zeker het geval na een "donderschoer" (Oost-Nederland: onweersbui) op de vierdag van deze heilige, want daarna zit er geen drup honing meer in de heide (zie boven). Weer of geen weer, in de Peel gaat men er gewoon van uit dat het dan ondanks de nog felle bloei met de hoofddracht gebeurd is: "Met St. Bartholomeus is de piep geroekt."

Rond die datum moet de heidehoning grotendeels binnen zijn. Ook in Zwitserland wordt de naamdag van St. Bartholomeus beschouwd als het einde van de zomer: "Wenn der August a'fahet (vertrekt, ten einde loopt), ist der Winter im Grat (berg, bergland, gebergte; eig. bergkam)." De imkers kwamen dan in Schaffhausen (niet bij de beroemde watervallen, want bijen houden niet van veel water), maar op de markt bijeen om de prijzen voor honing, was en volken vast te stellen, hoewel bijvoorbeeld in het Kanton Bern de honingraten eerst op Sankt Gallentag (St. Gallus, 10 oktober) uit de korven werden gesneden.

Toekomst

Hoewel het er met de heide de laatste tijd niet al te best voorstaat zijn er toch ontwikkelingen gaande, die voor de toekomst iets meer beloven dan alleen maar "kommer en kwel".

In de eerste plaats is het schaap overal in het land terug van weggeweest, terwijl door gemeenten en instellingen het vormen van schaapskudden op de heide gestimuleerd en gesubsidieerd wordt (het laatste natuurlijk zolang het nog duurt); dit niet uitsluitend als toeristische attractie, maar ook voor het onderhoud.

Verder blijkt er ongedacht, even in Drente maar voor-

al op het uitgestrekte aangrenzende Duitse hoogveengebied, een florissante heidevegetatie te ontstaan na de winning van turfstrooisel, die ook daar door Nederlandsé bedrijven op grote schaal wordt bedreven. Vroeger waren deze venen te nat, maar nu groeit en honingt de struikheide er - naar verluidt - ferner en overvloediger dan waar ook.

Heetknöpkes

Dat is ook hier en daar het geval op ongebruikte of onrendabele landbouwgronden, die weliswaar hier nog niet zo, maar in de grotere, ons omringende landen onrustbarend in oppervlakte toenemen. De één

zijn dood, is de ander zijn brood. In dit opzicht wint de imker het van de boer, maar het is ook wel eens andersom geweest.

Om een ogenblik stil te staan bij Oost-Nederland (en elders): Het viel destijds niet mee om in de "riegheide" de kost te verdienen, maar "A'j op-ejongt bunt in de heet(d)knöpkes, dan ken iej 't vechten." Opjongen betekent opgroeien of groot worden, en heetknöpkes zijn verdroogde heidebloempjes. De uitdrukking wil zoveel zeggen als "Wie in armoede is opgevoed, weet zich later goed door het leven te slaan." En daar is geen woord Frans bij.

Chris Maillie

VAN IMKER TOT IMKER

Het tuinvolk

De ontwikkeling tot half mei is zeer voorspoedig geweest. Op 25 april is de honingkamer boven het rooster geplaatst en tijdens de volgende inspectie op 14 mei bleken maar liefst 20 belegde raten aanwezig zonder uiterlijke zwermneiging. De koningin is toen met een raampje broed in een nieuwe broedbak gehangen met het overige broed als aflegger ernaast.

Vervolgens is de aflegger op 23 mei op één dop gezet nadat een raam met eitjes was gemerkt. Een raam doppen is in een drieramer gehangen met daarbij een flinke hoeveelheid jonge bijen. In dit volkje zonder vliegbijen worden de doppen door de bijen opgeruimd nadat de eerste koningin is geboren. Mochten onverhoopt te weinig jonge bijen in de drieramer zijn terecht gekomen dan alsnog jonge bijen toevoegen (raam uitlopend broed licht afschudden boven het donorvolk tot de vliegbijen er af zijn; de resterende bijen in de drieramer brengen).

Zoals u ziet, de aanpak van dit volk verloopt anders dan het schema. Er is een vlieger gemaakt zonder gebruik van een SP. Vandaag, 26 mei, is er enige vlucht, waarschijnlijk waterhaalsters. De temperatuur wijst **9 graden aan** en her en der zitten nat geregende, verkleumde bijen. Dat was ook gister en eergisteren het geval en deze gaan dezelfde weg. Samen in een grote luciferdoos mee in huis, wat honing langs de rand van de doos en zodra het weer gonst van leven worden ze als duiven gelost, richting veilige haven.

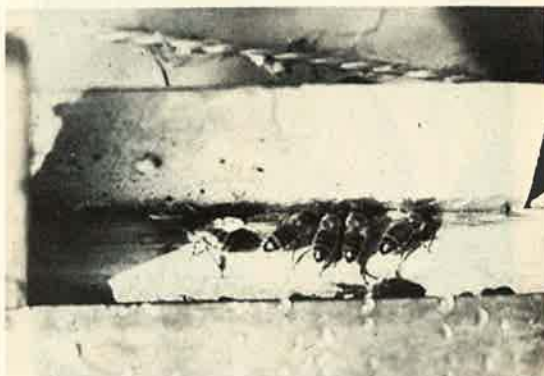
Op weg naar de zomerdracht

Een pluspunt van dit natte en koude voorjaar is, dat de bloei van de verschillende planten lang heeft geduurd. Rond 20 mei waren er nog heel wat bloeiende paardebloemen en wellicht mogen we ook nu weer

een uitbundige hoeveelheid witte klaver verwachten, gelijk als in 1979, toen het voorjaar ook bijzonder nat was. In de Flevo komt in de bermen weer flink wat witte klaver voor en het loont de moeite een stekkie voor de volken te vinden.

Overigens is een betrouwbare zomerdracht meer uitzondering dan regel. De Linde, een wispelturige tante, trekt altijd weer imkers aan. Voor de bijen is de bloesem pas interessant als aan bepaalde weersomstandigheden is voldaan. Donker, warm weer met een hoge vochtigheidsgraad van de lucht staat aangegeven als gunstig voor een lindedracht. Bij dit weertype wagen de bijen zich niet ver van huis, zodat de volken zo dicht mogelijk bij de bomen moeten worden geplaatst. Wellicht is de afstand van mijn volken tot de Linde te groot, 100 tot 500 meter, want ik zie er nooit bijen op.

De Liguster als drachtbron wil ik niet onvermeld laten en zo zullen er nog wel een aantal streekgebonden drachten zijn te vinden. U zult er verbaasd over staan waar de bijen de nectar vandaan halen als het maar

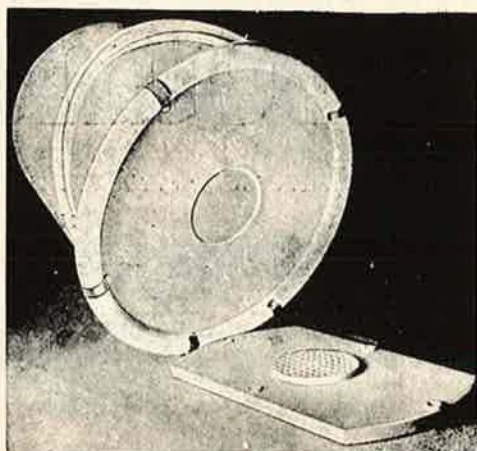
Een volk zonder vliegbijen heeft behoefte aan water of vloeibaar voedsel.

warm zomerweer wil zijn. "Het lijkt wel of de straatstenen honingen" is een imkersgezegde dat op deze situatie slaat.

De najaarsdracht

Het klinkt vrij logisch dat de bijen zich bij donker weer niet ver wagen en ik zou er vrede mee hebben ware het niet, dat in mijn huidige woonomgeving in het openbaar groen nogal wat *Symphoricarpus* (Radijs-boompje) voorkomt. Rond 15 augustus begint de dracht "te lopen" en wordt een luchtbrug geslagen tussen de struikjes met de minuscule rose-rode bloempjes en de volken. Vooral in de vroege ochtend na dauw/mist of tijdens motregen is het een geweldige drukte. **Let wel, bij donker weer!** en een zelfde afstand als de Linde.

De *Symphoricarpus* is het aanplanten alleszins waard. Het is een goede bodembedekker, onkruid krijgt geen kans en het vraagt weinig onderhoud. Voorwaar, **voor elke gemeentelijke plantsoendienst prettige geluiden** nu sterk op arbeidskosten moet worden bezuinigd. De eerste melding over de betekenis van dit struikje vond ik in ons Groentje van september 1957 in de rubriek Oogst en Dracht. De heer Slot uit Den Haag, die in zijn overzicht de duinrand ten zuiden van de Scheveningse haven betrok, schreef:

Voederemmers

"De eerste week van augustus werd het weer beter, maar daarna is het gaan regenen en stormen. Desondanks is hier sedert begin augustus een goede dracht zoals ik die in deze tijd van het jaar nog nooit heb meegemaakt. De bijen bevliegen zeer sterk de sneeuwbes en de vlucht gaat ook gedurende fikse buiten gewoon door! Het begint 's morgens heel vroeg en eindigt pas als het nagenoeg geheel donker is. De dracht is niet te vergelijken met een goede dracht als koolzaad of klover, maar er wordt toch een behoorlijk overschot in de honingkamer geborgen en zelfs wordt er nog gebouwd."

Toch moet ik een waarschuwing laten horen. De nectar heeft een hoog watergehalte en vaak zijn de bijen niet in staat om het voldoende in te dikken en te verzegelen. Wordt deze honing geslingerd dan is gisten niet uitgesloten.

De heide, een kostbaar bezit

De heide heet een uitdaging, maar past m.i. niet in het schema van de onervaren imker. Voor deze categorie ligt het accent voorlopig op de voorjaarsdracht. De routiniers, de ware vaklui van het Drentse, Veluwe, de Peel of waar zich nog gezonde heide bevindt, hoef ik niets te vertellen. Alle respect voor het verrukkelijke product dat zij bijna elk jaar op de markt brengen!

Afnemen van de honing

Kan de voorjaars-honing desnoods raampje voor raampje worden afgenomen en na afslaan of vegen van de bijen, bij het afnemen van zomer- en/of najaars-honing doen we het met een uitlaat om de kans op roverij zo klein mogelijk te houden. Er zijn speciale uitlaatsboren in de handel, maar ik raad u aan in de dekplank een gat te maken waarin de uitlaat past en welke tevens gebruikt kan worden als voeropening.

Leg het uitlaatbord in de avond tussen broed- en honingkamer met een **moerrooster op het uitlaatbord**. Doen we dit niet dan raakt de uitlaat verstopt door darren die zich in de honingkamer bevinden en treft u bij het afnemen van de honingkamer furieuze bijen aan. Als u een bak m.b.v. de uitlaat bijenvrij wilt maken, dan mag zich daarin geen broed bevinden want dat laten de immen niet in de steek.

Het nieuwe bijenjaar begint met de voerfles

In de derde dekade van de maand juli is het gedaan met de zomerdracht. Vooral nu mag het de volken aan niets ontbreken. Waar de natuurlijke bronnen opdrogen moet de imker inspringen. Er zijn in het verleden vele hoofdstukken gewijd aan de manier van voeren, de juiste oplossing van het suikerwater, de hoeveelheid enz. enz. Hoewel er nog nooit een bij is geweest die heeft gedictieerd hoe ze het suikerwater wenst te ontvangen wil ik er toch even op ingaan.

Het aantal typen voertoestellen is legio. De bakjes met inhoud één t/m vele liters berusten op de wet van de communicerende vaten. Als ze niet lekken voldoen ze goed en kan er snel worden gevoerd. Na-deel: Wordt er tijdens koud weer gevoerd met niet verwarmde suikeroplossing dan wordt er, vooral door kleinere volken, slecht opgenomen. De afstand is voor de bijen te groot.

Conclusie: Voer met een lauwwarme suikeroplos-sing en dek het voertoestel af met lappen o.i.d. zodat de warmte vastgehouden wordt. Direct voercontact bereiken we met potten van verschillende inhoud met deksels waarin kleine gaatjes zijn aangebracht. Zet deze gevulde potten omgekeerd boven het voer-gat. Om geen bijen omhanden te hebben kan de voeropening worden afgedekt met een stukje gaas. Voederballonnen met voerbordje heb ik vroeger ge-bruikt, maar wellicht door m'n onhandigheid gaf dat veel gemors. Als ik voor het feit sta voer ik een oplos-sing 3 water/2 suiker en geef een paar maal een flin-ke portie.

Roverij

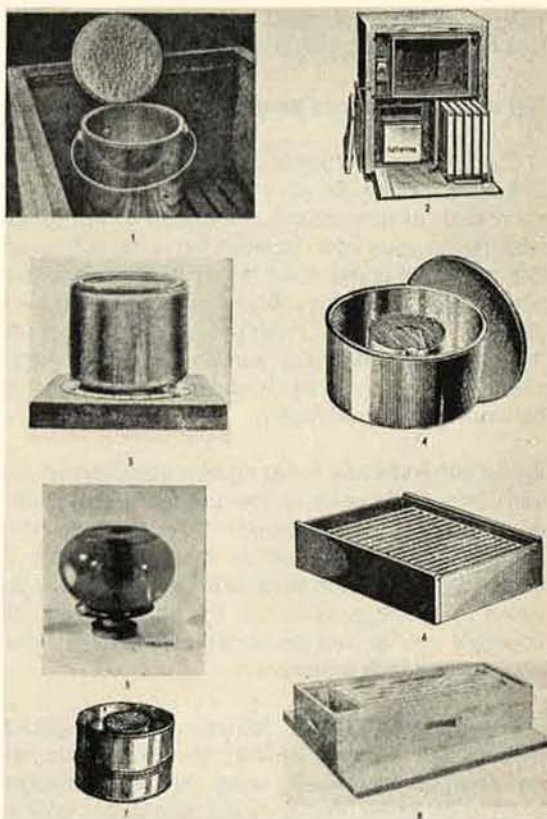
De maanden na de langste dag zijn zeker niet de pret-tigste om de bijen te inspecteren. Door de dracht-schaarste zijn er kapers op de kust. Bijen van eigen en buurstand en niet te vergeten wespen! Dat er fa-natiek verdedigd wordt laten de bijen ons goed mer-ken.

Er wordt fanatiek verdedigd.

Geef rovers geen kans. Laat geen stukjes raat op de stand slingeren. Ruim gemorste honing en suikervater direct op (houd voor dat doel een natgemaakte spons bij de hand). Zorg dat de voertoestellen niet lekken en dat de kasten goed zijn afgesloten. Be-denk, **het kleinste gaatje is voor een rover groot genoeg!**

Rovers zijn te herkennen aan schichtig vlieggedrag voor de kast. Mocht een volk worden beroofd dan

VOEDERTOESTELLEN (naar Schotman):

- 1 Honingblik
- 2 Voederlade en voedertrog voor een kast met achterbehandeling
- 3 Voederglas „Perfect“ van Kelting
- 4 Engels voedertoestel
- 5 Thüringer voederballon „Zeppelin“
- 6 Snelvoederbak
- 7 Engels voedertoestel

blijkt dat uit vechtende en kreupele bijen die over de grond lopen, onmachtig te vliegen na een steek.

Welke maatregelen nemen we bij roverij

Verklein de vliegopening van het beroofde volk zodat slechts een paar bijen elkaar kunnen passeren. Zet schuin tegen de kastwand voor de vliedspleet een rechthoekig stukje glas; deze plotselinge verande-ring van de omgeving maakt de rovers onzeker.

Stop elke inspectie zodra roverij blijkt! Moet een volk worden geïnspecteerd doe het dan in de avonduren, maar vraag u eerst af of het beslist noodzakelijk is. Voer een aantal dagen niet.

Rovers komen niet alleen uit volken die zelf gebrek lijden. Het kan ook berusten op een slecht ontwik-

keld verdedigingssysteem van het beroofde volk. Ook hier geldt: de gelegenheid maakt de dief!

Het vervolg van onze aanpak

Is er nog iets van de geplande aanpak te bespeuren? Er kunnen zich nl. tal van problemen voordoen. Als voorbeeld: er bevindt zich vijf weken na het moederloos maken geen open broed in het ondervolk en op het raam ingehangen open broed uit de aflegger zijn doppen aangezet. Het volk is dus moederloos. U kunt opnieuw trachten een moertje te kweken in het ondervolk, maar afhankelijk van de persoonlijke omstandigheden kunt u ook besluiten de aflegger met het ondervolk te verenigen.

Breng het ondervolk terug op één broedkamer, leg een krant waarin kleine gaatjes geprikt en plaats hierop de aflegger. De Scheidings-Plank wordt dus verwijderd. De vliegbijen van de aflegger zullen eerst nog aanvliegen op de vertrouwde plek, maar spoedig zullen ze de vliegopening van het ondervolk aan de voorzijde van de kast gevonden hebben, geholpen door stertselende lotgenoten.

Als blijkt dat het kweken van een moertje is gelukt, proficiat dan. Het volk beschikt nu over twee leggende moertjes. Nogmaals, houdt vooral de aflegger goed in de gaten. Wat u verder gaat doen hangt in grote mate af van uw verdere plannen en de bijenweide. Een paar voorbeelden zal ik noemen.

U wilt een najaarsdracht benutten; verwijder afdekplankje van de SP zodat onder-en bovenvolk dezelfde geur krijgen. Zet de aflegger een paar dagen later naast het hoofdvolk op een schone bodemplank en zorg door het verzetten van de vlieggatschuif in SP dat de vliegbijen in het ondervolk terecht komen (zet tijdelijk een lege bak op de SP en plaats weer het afdekplankje om warmteverlies tegen te gaan).

Heeft u meerdere volken? Zet dan twee vegers gescheiden door een krant op elkaar. Nu de vliegbijen eraf zijn verloopt de vereniging zonder problemen. Naar eigen inzicht kunt u de koningin uit het volk met de slechtste eigenschappen verwijderen (veel zwermneiging, agressief gedrag, slechte ratenbouw). Dit wordt het reservevolk of zo u wilt, uitbreiding van het aantal volken.

Een andere mogelijkheid is om aan het begin van de najaarsdracht aflegger en volk met jonge moeder met elkaar te verenigen. Neem dezelfde voorzorgsmaatregelen om gelijke geur in beide volken te krijgen. Begin tijdens goed vliegweer met aftappen van vliegbijen vanuit de aflegger naar het ondervolk. Enkele dagen later de aflegger even terzijde zetten en verwijderen de oude koningin. (De vliegbijen zijn er af dus zal het niet al te veel problemen opleveren het moertje te vinden).

Breng het volk met jonge koningin nu op één broedbak terug en hang zoveel raten broed **zonder bijen** uit de aflegger in deze onderbak dat zich daarin 10 raten broed bevinden. Leg nu het rooster en voor alle zekerheid een krant en plaats hierop de restanten van de aflegger. Deze bovenbak gaat nu als honingruimte fungeren en voor de uitgenomen raten broed hangt u de raten zonder broed uit de onderbak terug. Dit volk is in optimale conditie om een najaarsoogst te verzamelen als ... de weergoden u goed gezind zijn.

Vergeet ook niet, elk volk dat z'n vliegbijen is kwijt geraakt heeft behoefte aan vloeibaar voedsel. In ons geval zijn dat de vegers die, al dan niet verenigd, apart zijn geplaatst. **Verklein de vlieggaten i.v.m. roverij!**

Ook de honingvolken moeten ruim in het voer zitten bij het begin van de najaarsdracht. Vandaar dat ik na het eindigen van de zomerdracht tot handelen over ga zodat voer toegediend kan worden. Schroom niet bij aanhoudend slecht weer de honingkamers af te nemen en ga direkt voeren. Sterke voorjaarsvolken kunnen uw deel worden.

Ko Zoet

BOEK **bespreking**

BLIJ OP DE HEI?

De heide staat in de belangstelling. Heidekoninginnen, heidehaantjes en studiebijeenkomsten over de heide halen de pers. Wie echter nog tijd over heeft voor een wandeling over de hei wordt geconfronteerd met een heide die steeds meer op een grasland gaat lijken of in bos verandert.

Het Rijksinstituut voor Natuurbeheer is in 1977 begonnen de problemen op de heide nader te bezien. Al snel bleek uit proefveldonderzoek dat het plaggen van de heide goed voldeed om vergraste heide (pijpestrootje, bochtige smeie) weer te veranderen in heide. Ook het plaggen van bestaande heidevegetaties (met struikheide en dopheidé) is in veel heidevelen het overwegen waard.

Het opnieuw introduceren van het plaggen van heidevelen valt of staat echter met de mogelijkheid het plaggen mechanisch te verrichten en een afzet te

*Hoge Veluwe. Mechanisch plaggen van grasheide bestaan-
de uit pijpestrootje.*

vinden voor de grote hoeveelheden plaggen (tot 1000 m³ per ha) die beschikbaar komen. Alleen door het plaggen te mechaniseren en te zorgen voor een gebruiksmogelijkheid van de plaggen ontstaat een reële mogelijkheid dat het plaggen betaalbaar wordt.

Om deze praktische problemen tot een oplossing te brengen is in 1979 de werkgroep Verwerking en Afzet van Heideplaggen opgericht. De bevindingen van de werkgroep zijn onlangs gepubliceerd in een rapport "Blij op de hei?".

Het rapport bestaat uit 3 delen. Deel I bestaat uit een inleiding en samenvatting. In deel II wordt de noodzaak van heidebeheer en de mate waarin afvoer van organisch materiaal moet worden gerealiseerd beschreven voor verschillende typen heidevegetaties en bodemtypen.

De invloed van verschillende beheersmethoden (branden, maaien, plaggen en begrazing) op de fauna en vegetatie is besproken. Een antwoord wordt gegeven op de vraag waar, wanneer en hoe er geplagd zou moeten worden, waarbij het in stand houden of verhogen van de natuurlijke waarden van de heide als uitgangspunt is genomen.

Proefveld Hoog Buurlo, aangelegd in 1977. Rechtsonder is de grasheide, zoals linksboven, weer in een heidevegetatie veranderd.

In deel III staat centraal de verwerking en afzet van heideplaggen. Aan de orde komen het areaal heide en grasheide in Nederland, de mogelijkheden om het plaggen te mechaniseren, het composteren van geplagd materiaal en de gebruiksmogelijkheden van al dan niet gecomposteerde plaggen in de tuinbouw, de landbouw en natuurbouw.

Wat de kosten aangaat wordt geconcludeerd dat het een maal plaggen van een grasheide enige duizenden guldens per ha zal kosten. De kosten van het plaggen van (nog niet) vergraste heide kunnen waarschijnlijk gedekt worden door de opbrengst van het geplagde materiaal.

Aanbevolen wordt in overleg met de verschillende heidebeherende instanties en eigenaren van heide te komen tot een centraal geleid distributiecentrum voor de verwerking van plaggen tot een waardevolle grondstof.

Het rapport Blij op de hei? (Innovaties in het heidebeheer) kan besteld worden op giro 54430 van Staatsbosbeheer. Kosten f 20,-.

Uit: Bosbouwvoorlichting SBB, 3/4 1983.

BLIJ BLIJVEN OP DE HEI

In 1982 is op initiatief van enkele bijenhoudersbonden rond de Strabrechtse Heide (regio Deurne) in samenwerking met het Staatsbosbeheer een regeling tot plaatsing van bijenvolken op deze heide ontworpen. Doel van deze regeling is te voorkomen dat er teveel bijenvolken op de hei worden geplaatst. Een te grote hoeveelheid volken op een beperkte oppervlakte kan problemen veroorzaken in verband met de verspreiding van ziekten. Ook leeft de angst dat de grote hoeveelheid bijenvolken de spoeling te dun zou maken en de oogst dientengevolge zou kunnen verkleinen.

Tijdens de besprekingen over de regeling tot het plaatsen van bijenvolken op de Strabrechtse Heide werd door de imkers het idee geopperd om zelf beheerswerkzaamheden op de heide uit te gaan voeren. Dit uiteraard in overleg en overeenstemming met de beheerders. Echter, voor de werkzaamheden zijn in veel gevallen machines nodig en deze machines kosten geld. Zo ontstond het idee om van iedere imker die bijenvolken naar de heide brengt een bijdrage te vragen die gebruikt kan worden voor het heidebeheer. Deze bijdrage zou via verschillende verenigingen geïnd kunnen worden.

Reglement t.b.v. het plaatsen van bijenvolken op de Strabrechtse Heide en eventuele andere heidevelden.

1. Vergunningen voor plaatsing zijn alleen via het verenigingssecretariaat verkrijgbaar. Niet georganiseerden rechtstreeks bij SBB.
2. De inschrijving moet conform de regeling van SBB van 1973 plaatsvinden voor 15 juli via de verenigingssecretaris die het aantal deelnemers doorgeeft en het aantal te plaatsen volken.
3. Bij overschrijding van het maximaal te plaatsen aantal volken past de beheerscommissie een procentuele korting toe op het aantal te plaatsen bijenvolken.
4. De beheerscommissie bericht het verenigingssecretariaat hoeveel volken er geplaatst mogen worden en waar. Dit laatste heeft te maken met de controle en het mogelijke beheer van de heide waarvoor een beroep op de betreffende vereniging zou kunnen worden gedaan.

Reizen naar de heide

De zomerhoning is geoogst en de meeste imkers kunnen de balans opmaken. Een uitzondering wordt gevormd door de heidegangers die vaak met een paar volken de "gok" op heideraat-of slingerhoning wagen. Voor de liefhebbers en voor degenen die zich ook eens aan dit experiment willen wagen, de volgende raadgevingen:

- a) Zorg voor sterke volken in de tweede week van juli (op twee broedkamers). Stouw alle raten broed in één broedkamer. Zijn er te veel raampjes broed, versterk er dan andere volken mee. De bijen mogen de kast uitpuilen, dat hindert beslist niet als er in het volk maar een jonge koningin zit. Een oude koningin gaat onder die omstandigheden zwermen.
- b) Dan gaan voeren, 1 deel water en 1 1/2 deel suiker. Alle cellen van de broedkamer **moeten** vol zitten, dus vol broed en stijfvol suiker. Zo dwing je de bijen naar de honingkamer, alles wat binnenkomt moet naar boven. De nachten worden koud - vooral op de hei in augustus - en de bijen hebben de neiging zich in de broedkamer terug te trekken.
- c) Vul de honingkamer met oude bebroede raten, deze zijn sterk en breken niet bij het kolben van de honing. De middenramen kunnen zonder draad en slechts worden voorzien van 1/2 cm brede strip kunstraat. In deze raampjes wij de raathoning winnen.

5. De verenigingssecretaris regelt de toedeling van het aantal te plaatsen volken, b.v. één op de drie volken.
6. Met aangrenzende grondbezitters/gebruikers zal overleg gepleegd moeten worden om te voorkomen dat hier bijen geplaatst worden anders dan in overleg met de beheerscommissie. Ook de verenigingen moeten hierop toezien.
7. Er zal tussentijds overleg plaats moeten vinden tussen SBB en de deelnemende verenigingen en de beheerscommissie over de toepassing van de regeling en andere zaken de bijenhouderij betreffende.
8. Het plaatsen van bijenvolken op naam van een andere imker is verboden.
9. Iedere imker in Nederland heeft het recht bijenvolken te plaatsen echter na toestemming van de beheerder.
10. Bij niet naleven van de regels welke zijn vastgesteld door SBB in 1973 kan de beheerder geëigende sancties toepassen.

Met toestemming gedeeltelijk overgenomen uit Bijenteelt, maandblad van de zuidelijke imkersbonden, juni 1983.

- d) Ga vroeg op reis, ca. 20 juli als ongeveer 10% van de heide bloeit. Nu maak je nog de meeste kans op goed weer, wat heel belangrijk is voor de afgifte van honing in de heidebloem.
- e) Daags voor het vertrek laat je de vliegbijen van de buurvölker op de reiskast afvliegen. Hoe meer, hoe beter! Zorg voor prima omstandigheden: een volle maag geeft geen strijd en gebruik voor luchtneutralisatie wat alcohol op de oortjes van de ramen en leg op de bodem van de kast evt. een in alcohol gedrenkt bierviltje. In geen geval mogen er vechtpartijen plaats vinden.
- f) Water is er op de heide altijd tekort. Zet daarom een emmer met water in de buurt van de volken of verzin een andere drinkplaats. Let er wel op dat de bijen niet kunnen verdrinken. Ik zag eens dat in één week een hele emmer water was verbruikt (verdamping speelt ook een rol). Geen water betekent geen broedaanzet, dus stilstand in de ontwikkeling van het volk. Op de heide gaan veel bijen verloren. De vleugels worden beschadigd door de scherpe randjes van de heidebloem en veel bijen worden ook slachtoffer van de talrijke spinnen. Plaats de volken op een redelijk brandvrije plek. Heidebrand is niet denkbeeldig.
- g) Laat de bijen niet staan tot de heide is uitgebloeid. In september geeft de heide zelden meer een overschot. Ga dus uiterlijk 1 september terug. Je hebt dan nog alle tijd om de volken goed in te winteren.

Aldus imker J. Vermande in De Stertselaar afd. Leiden e.o.

In het afdelingsblad van de afd. Varsseveld en omstreken was een interview met Bertus ter Maat op-

genomen, een vakman met ruim 60-jarige ervaring. Enkele praktische zaken gaan we nu volgen.

Vraag: Hoe zeef u de honing?

Antw.: Uitsluitend door een nylon kous.

Vraag: Duurt dat niet te lang?

Antw.: Nee, maar de fout die men maakt is dat men de kous te strak spant. Deze moet met het stuk dat doorzakt onder in de emmer liggen. Is de emmer bijna vol, dan de kous langzaam ophalen en in de volgende emmer leggen.

Vraag: Hoe behandelt u de honing?

Antw.: Na een poos gestaan te hebben wordt ze op gewicht gebracht. Vlak voor de verkoop verwarmen tot 50° en dan pas afschuimen.

Vraag: Gaat u ook naar de Linde?

Antw.: Ja, dat wel, maar de laatste jaren moeten we tevreden zijn als ze de kost halen. De echte zomerdracht is weg door het wegvallen van de korenbloem e.d.

Vraag: Neemt u voor de heide nog speciale maatregelen?

Antw.: Ja, ik versterk de hoofdvelden met broed van de vegers.

Vraag: Produceert u nog raathoning?

Antw.: Nee, dat heeft alles met m'n leeftijd te maken. Trouwens ik ga ook niet meer naar de markt in Eerbeek.

Bijen in bad

Na het verwerken van de honing moet de kraan met warm water er aan te pas komen om slinger, zeef, vat, mes en/of vork te reinigen. Op zich een enorme verspilling waar de bijen onnoemlijk veel arbeid voor hebben verricht. Zuinig als ik op honing ben laat ik het de bijen toch zelf schoonlikken ondanks de waarschuwingen voor roverij, vechterij, agressief gedrag enz. Toch ... eind september vorig jaar ging het fout!

Het verhaal gaat aldus: Na het slingeren van de laatste oogst was de slinger **per abuis**, aan het einde van de middag buiten neergezet. De bijen hadden dit snel door en het werd een drukte van jewelste. Wat gebeurde echter? Het was die dag zonnig maar fris en de avond viel snel. **Honderden bijen verkleumden**, besmeurd met honing, tegen de binnen- en buitzijde van de slinger. Een jammerlijke aanblik. Wat te doen? Zelf zou je in bad gaan en dat bracht me op een idee.

Ik heb een emmer met lauw water klaar gemaakt, de bijen uit de honingslinder geschraapt en in de emmer gedeponeerd. De bijen daarna flink door het water geroerd, met de schuimspaan weer opgevist, even laten uitlekken, in een grote doos gedaan, vitrage erover en bij de verwarming gezet. 's Avonds om 10 uur had je het idee op een mooie zomerse dag in de bijenstal te zitten, zo'n gezoem. De andere morgen,

gelukkig was het mooi weer, hebben ze de vrijheid gekregen. Als pas geloste duiven op een wedstrijdvlucht trokken ze omhoog. Zonder problemen werden ze in de kast geaccepteerd. Helaas hadden (slechts ...) enkele bijen het drama niet overleefd.

Van een oude imker heb ik de volgende werkwijze overgenomen waarmee ik hier praktisch geen problemen heb gehad.

- de slinger, zeef of vat moet enigszins schoon-geschraapt zijn.
- leg op de bodem van slinger of vat wat stro, twijgen of bladeren waarop de bijen een rustpunt vinden.
- doe dit alleen met mooi weer.
- zet de slinger, zeef of vat 's morgens vroeg of de avond van tevoren reeds neer; de bijen vliegen zich aan het begin van de dag reeds in.
- zoek hiervoor een rustige plek in uw tuin nabij de bijenstand uit.
- neem het materiaal weg zodra het schoon gelikt is.

Voor u gelezen in Immennieuws no. 30 april 1983 van afd. Boskoop e.o.

(Het lijkt me een hachelijke zaak voor de woonomgeving. Vergeet niet, imkeren in de bebouwde kom legt beperkingen op en is imkeren in een porseleinkast).

Ko Zoet

Bij op Duifkruid (*Scabiosa columbaria* L.)

Foto: H.H. Siebring, Assen.

HET HEIDEHAANTJE

Aantasting door het heidehaantje kan niet los gezien worden van heidebeheer in het algemeen. In dit nummer echter eerst een artikel over het heidehaantje omdat eventuele aantasting van de heide nu kan worden waargenomen. In het volgende nummer zal over heidebeheer in het algemeen worden geschreven. (Zie *Groentje* 7/8 + 9/1982. -RED.).

Tijdens de zomer van 1978 maar vooral tijdens de zomer van 1979 werden onze heidevelden op grote schaal aangetast door het heidehaantje, een strogeel of wat donkerder kevertje van ongeveer 1/2 cm lengte.

Het heidehaantje (*Lochmaea suturalis*) staat bekend als een ernstige beschadiger van struikheide (*Calluna vulgaris*), waarvan de populatiedichtheid met variabele tussenpozen zo sterk toeneemt dat er van plagen gesproken kan worden. Tijdens zo'n plaag worden grote oppervlakten struikheide kaalgevreten en kleurt de heide op grote schaal bruin. Dit verschijnsel kon in 1979 in vrijwel alle delen van het land worden waargenomen en naar schatting meer dan de helft van het struikheideareaal was in meerdere of mindere mate aangevreten.

Medewerkers van o.a. het Rijksinstituut voor Natuurbeheer en de Rijksuniversiteit van Utrecht verrichten momenteel onderzoek naar het heidehaantje. De vragen die hen dit jaar vooral bezighouden en waarop in dit artikel nader zal worden ingegaan, zijn de volgende:

- Wat is het uiteindelijke effect van de heidekevervraat op de heide en hoe herstelt de heide zich van deze aantastingen?
- Welke maatregelen moeten genomen worden om enerzijds het herstel van de heide te bevorderen en anderzijds nieuwe populatie-explosies van het heidehaantje te voorkomen?

De reactie van de heidevegetatie

Zoals wij ook vorig jaar volop hebben kunnen waarnemen, vreten zowel de kevers als de larven van de struikheide, maar wordt de meeste schade door de larven veroorzaakt. Blaadjes, scheuten, knoppen en bloemen kunnen alle worden aangevreten. Veel blaadjes worden echter slechts gedeeltelijk aangevreten en vertonen dan grote „wonden”, waardoor de plant via verdamping veel water verliest. Verondersteld wordt dat de verdamping van de aangetaste struikheide soms zo groot wordt dat de wortels het vochtverlies niet meer kunnen aanvullen. De heidestruik begint dan te verdrogen wat zich uit in een roodbruine verkleuring die meestal half juli zichtbaar wordt. Het uiteindelijke effect van de heidekever-

vraat op de heide kan echter pas in de daaropvolgende jaren worden vastgesteld.

Bij een lichte aantasting gaat slechts een klein aantal, vooral jonge twijgjes dood. Deze schade herstelt zich binnen een jaar.

Bij een matige aantasting van de heidestruiken wordt een aantal stammetjes gedood, terwijl de andere takken het grootste deel van de twijgjes verliezen. Later vormen deze nog levende takken aan de top een groot aantal nieuwe scheuten. Dit resulteert in de vorming van „slordige” heidestruiken met bosjes twijgen in de top en veel dode stammetjes ertussen. Na een jaar vormen de meeste struiken aan de basis van de dode stammetjes scheuten die na enkele jaren weer bloeien.

Bij een zware aantasting sterven bijna alle stammetjes af. De struikheide wordt dan in het jaar na de aantasting grijsachtig van kleur.

Jonge stammetjes kunnen in het jaar na aantasting vaak nog wel weer nieuwe scheuten vormen, maar bij oude stammetjes is het herstelvermogen meestal verloren gegaan. In het laatste geval kan de heide zich alleen door middel van zaailingen verjongen. Het duurt dan soms wel 10 jaar of langer voor er weer een bloeiende heidevegetatie is teruggekeerd. Op plaatsen waar de struikheide vergezeld wordt van pijpestrootje, dopheide of bochtige smeke kunnen deze planten al of niet tijdelijk de overhand krijgen.

Welk schadebeeld uiteindelijk op een bepaalde plaats wordt aangetroffen hangt onder meer af van:

- verschillen in vraatintensiteit (oude struikheide biedt de beste levensvoorwaarden aan de heidekever en wordt daarom ook vaak het meest aangetast);
- weersomstandigheden tijdens en na de periode van vraat (een relatief vochtig voorjaar bevordert de ontwikkeling van een plaag; een droge periode kan na aantasting het herstel van de struikheide vertragen).

Vaak ontstaat er in het jaar na een plaag een mozaïek van plekken met dode struiken, afgewisseld door plekken met vitale struiken en alle gradaties daartussen in.

Over de toestand waarin onze heidevelden zich in 1980 bevinden, ongeveer een jaar nadat op veel plaatsen hevige kevervraat heeft plaatsgevonden, kan het volgende gezegd worden: De eerste maanden van 1980 was er weinig leven te bespeuren op de heide. De aangetaste heide liep niet uit. Hierin kwam in Drenthe en op de Veluwe verandering nadat

na het extreem droge voorjaar in juni 1980 een behoorlijke neerslag was gevallen. Op de Hoge Veluwe werd waargenomen dat de struikheide bijna onmiddellijk weer ging uitlopen. Opvallend is hier dat de reeds in 1978 aangetaste heide tot nu toe niet meer is uitgelopen. Dat een tekort aan neerslag de directe oorzaak is blijkt ook uit de waarnemingen op de Strabrechtse Heide in Brabant waar weinig neerslag in de maand juni 1980 is gevallen en de aangetaste struikheide pas daarna is uitgelopen. In september 1980 zijn weer overal in het land aantastingen van de heide waargenomen.

Het optreden van de heidekever in 1979 en 1980

De heidekevers verschijnen meestal omstreeks begin april maar soms eerder uit hun overwinteringsplaatsen onder mos en strooisel. Dan vreten zij van de heide, paren en gaan (bij voorkeur tijdens zonnig en warm weer met weinig wind) massaal vliegen. Deze vlucht, waarbij de kevers zich over grote afstanden kunnen verspreiden, geeft de indruk ongericht te zijn. Soms worden zij in luchtstromingen meegevoerd en kunnen zo kilometers ver van heidevelden terecht komen.

Tellingen voor en na de winter van 1978 leerden dat de kever niet onder de strenge vorst had geleden. De aantasting van de heide in 1979 vormde hiervan een duidelijk bewijs. Ook in het voorjaar van 1980 werden in proefplekken vele kevers geteld. Het moment waarop de kevers uit hun winterslaap kwamen viel dit jaar in de laatste week van februari; een maand eerder dan in 1979, dat ook kouder begon. Het zwermen viel in de beide jaren rond half april. De eieren zijn meestal te vinden vanaf eind april, met een topproductie in juni. De eieren worden voornamelijk afgezet in de mos- en strooisellaag, vlakbij de basis van de struikheideplant. Soms ziet men ook eieren aan loof en stammetjes van de heidestruiken. De plaats wordt bepaald door de vochtigheid van het milieu. De eieren zijn namelijk gevoelig voor uitdrogen. Het is waargenomen dat bij droogte in het voorjaar de eileg werd gestaakt. De eileg begon de beide jaren omstreeks half mei, maar was in 1980 in tegenstelling tot 1979 nog in juni aan de gang. De larven kunnen worden aangetroffen van eind mei tot in september maar de grootste aantallen komen voor in juli. Ook de (jonge) larven lijken gevoelig voor uitdroging. De volgroeide larven kruipen vervolgens in of onder de mos- of strooisellaag om te verpoppen. De oude generatie kevers sterft en na juli komen zij bijna niet meer voor. De jonge kevers verschijnen vanaf de eerste helft van augustus.

Er is gebleken dat heidekeverpopulaties zich vooral kunnen uitbreiden in oude heidevegetaties en heide op beschutte plaatsen. Deze voorkeurmilieus kunnen verklaard worden door de gunstige eigenschappen die zij bezitten voor de ontwikkeling van de heidekever.

dekever. Bij het ouder worden van de heide neemt de strooisellaag toe en gaat er mos groeien. Dank zij een dikke strooisel- en moslaag handhaaft zich niet alleen een relatief vochtig microklimaat, maar mos en strooisel bieden tevens een goed verpopings- en overwinteringsmilieu.

Oorzaken van populatieschommelingen

De heidekever is in Nederland sinds 1915 tot nu toe vier maal over grote delen van het land massaal opgetreden en in zeker twee gevallen viel dat samen met plagen buiten onze grenzen. In de tussentijd hebben zich plagen voorgedaan die beperkt zijn gebleven tot bepaalde streken in Nederland. Het gelijktijdig optreden van de kevers over een zeer groot gebied geeft de indruk dat de belangrijkste oorzaken van de populatieschommelingen gezocht moeten worden in de weersfactoren.

Er zijn in het verleden duidelijke aanwijzingen verkregen dat een relatief vochtig voorjaar de belangrijkste voorwaarde is voor de populatie-ontwikkeling tot plaagniveau. Een plaag kan daarentegen beëindigd worden door een flinke droogte in het voorjaar, waardoor de eileg vertraagd wordt en veel eieren uitdrogen. Het is echter mogelijk dat ook andere factoren een belangrijke rol spelen bij het aflopen van een plaag.

Zo is het niet uitgesloten dat gebrek aan voedsel voor larven en kevers, doordat de heide op grote schaal is kaalgevreten zoals in 1979, een vermindering van het aantal kevers tot gevolg heeft. Verder worden er op het ogenblik veel kevers in de strooisellaag gevonden die gedood zijn door de schimmel *Beauveria bassiana*. De invloed van deze en andere factoren op de populatieschommelingen van het heidehaantje worden momenteel bestudeerd aan de Rijksuniversiteit van Utrecht. Zoals reeds opgemerkt, zijn ook in september 1980 overal in het land aantastingen geconstateerd. In het voorjaar van 1980 werden al veel kevers in de heide waargenomen. Met de invallende regens in juni 1980 kwam ook de eierproductie goed

op gang. Dat het droge voorjaar plaatselijk toch de voortplanting van kevers heeft bemoeilijkt, blijkt uit de waarneming op de Strabrechtse heide: de heide bleek alleen aangetast in vochtige laagten waar struikheide naast dopheide voorkomt.

Maatregelen

Het geheel voorkomen van heidekeverplagen is onmogelijk, aangezien niet te beïnvloeden klimaatfactoren een grote rol spelen bij het ontstaan ervan. Wel kan men trachten de frequentie en omvang van de plagen te beperken.

De beste methode om een sterke toename van de populatiedichtheid tegen te gaan is nog steeds een regelmatige verjonging van de heide waarbij ophoping van strooisel wordt tegengegaan. Hierdoor zullen de mogelijkheden voor een geslaagde eiontwikkeling, verpoping en overwintering van de heidekever sterk afnemen. Jonge heide is ook beter bestand tegen aantasting door de heidekever.

Zolang de aantastingen nog plaatselijk zijn, zou een uitbreiding wellicht nog voorkomen kunnen worden door in juli - als de larvenpopulatie het grootst is - de aangetaste heide met een strook er omheen te branden of te maaien, maar in verband met de andere fauna (o.a. broedende vogels, reptielen, amfibieën, kleine zoogdieren) kunnen deze maatregelen in die tijd niet worden uitgevoerd. De volwassen heidekevers zouden trouwens toch maar in geringe mate worden getroffen doordat ze of wegvlugten of zich in de vaak vochtige strooisel- of moslaag ingraven zodat zij aan het vuur ontsnappen.

Percelen struikheide die vrijwel geheel verdroogd en dood zijn ten gevolge van heidekevervraat, kan men het beste verjongen door de bekende methoden van maaien in de winter of branden in het vroege voorjaar. Het maaisel moet wel worden afgevoerd. Hierdoor kan het zaad beter kiemen, de jonge heideplantjes kunnen beter groeien en ook het uitlopen van de heide uit nog levende wortelstengels verloopt beter na het verwijderen van dode bovengrondse delen.

Als er grote oppervlakten heide aangetast zijn, zoals in 1979, blijkt het echter beter om slechts een gedeelte te branden of te maaien en andere delen aan hun lot over te laten en de ontwikkeling ervan te volgen. In ieder geval dienen de beheersmaatregelen in de tijd en in de ruimte te worden gespreid zodat niet grote oppervlakten in één keer tegelijk worden verjongd.

Proeven van het RIN op de Strabrechtse heide, waar branden, maaien en niets-doen worden vergeleken, kunnen in 1981 worden beoordeeld.

*) Dit artikel is gebaseerd op een intern RIN-verslag van P.J.L. van den Dries en E. Helmer-Kraaijenbrink. Het heidehaantje (*Lochmaea suturalis*). Medewerking verleenden A.M.H. Brunsting (R.U. Utrecht), W.H. Diemont (RIN) en T. Busser (Staatsbosbeheer, Heeze).

Eerder verschenen in Bosbouwvoorlichting SBB (1980) en Natura (1981). Met toestemming nu integraal overgenomen in het Groentje. -RED.

HEIDEHONING

Smaken verschillen

Dat lijkt een vaststaand feit, maar dat de smaak ook door de tijd heen kan verschillen is een constatering waaraan we toch wel even moeten wennen, althans wat het proeven betreft, zoals bij honing. Voor het zien zijn er geen problemen, denk maar aan het wisselen van de uiterlijke verschijning en bekleding op het gebied van de mode.

De Grieken genoten het meest van tijmhoning, direct daarna gevolgd door die van de rosmarijn, maar voor heidehoning hadden ze geen goed woord over, want deze was volgens de toen geldende opvattingen van even geringe kwaliteit als boshoning, dat is de bij ons echter eveneens steeds meer gewaardeerde woud- of dennehoning, beter bekend als bladhoning of honingdauw (zie Groentje 6/1983, 166-169).

De Gelderse Volks-Almanak van 1842 is evenmin overdreven enthousiast over het heideprodukt, dat in de beoordeling slechts op de derde plaats komt, na boekweit- en kool-/raapzaadhoning. Tegenwoordig is de algemene smaak juist omgekeerd ingesteld. De handel raakt de heidehoning zeer vlot, de koolzaadhoning vlot, maar de nu geïmporteerde boekweithoning slechts mondjesmaat kwijt aan een kleine groep liefhebbers, die houden van de wel zeer bijzondere en penetrante smaak en geur.

Suiker-vooordeel

Heidehoning is momenteel onmiskenbaar de topper in het Nederlandse assortiment. Veel kopers doen er van huis uit alle moeite voor om een hele of een stuk raat, een sectie of cassette, een potje brokhoning of slingerhoning van de heidebijen in soms letterlijke zin te veroveren op de jaarlijkse nazomermarkten.

Een modeverschijnsel? Ja en nee, maar het overkomt nogal wat imkers dat verscheidene consumenten alleen de raathoning voor echte honing aanzien en geslingerde honing, van welke soort dan ook, beschouwen als te zijn bijgemengd met suiker. Vanwaar die bijna onuitroeibare argwaan? Blijkbaar moet er na eeuwenlange bijenteelt nog intensiever dan al gebeurt aan permanente voorlichting worden gedaan om het geheide en vastgeroeste suiker-voordeel uit de publieke opinie weg te poetsen. Hoewel dat idee eerlijkheidshalve wel eens op gehele of gedeeltelijke waarheid berust, zodat het de vele bonafide imkers door toedoen van sommige vakbroeders toch wel eens moeilijk valt om de echtheid van hun Nederlandse honing door dik en dun te verdedigen en de zuivere oprechtheid van dit vaderlandse bijenprodukt in alle toonaarden te blijven bepleiten.

Rijkshoningmerk

Suiker is enerzijds nodig, maar anderzijds verleidelijk. Dat laatste wordt helaas dikwijls zelfs op honingkeuringen bewezen en door de onderzoekteams van de diverse Keuringsdiensten van Waren bevestigd. Het blijft nog steeds een spijtige zaak, dat het Rijkshoningcontrolestation destijds werd opgeheven.

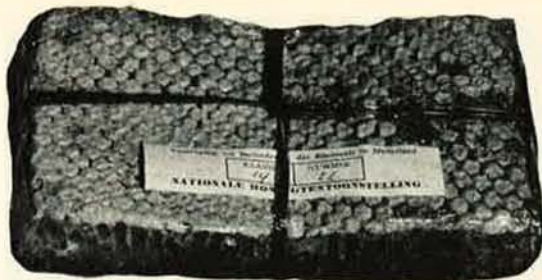
Daarmee verdween tevens het Rijkshoningmerk (raathoning R op wit, slingerhoning S op geel, pers- of lekhoning P op bruin papier). De garantie en samenstelling was daarmee ook wel niet waterdicht, maar het hield voor de afnemers een niet te onderschatten visitekaartje in. Bovendien was het voor de imkers niet slechts een stok achter de deur, maar het betekende tegelijk een stimulans naar erkende goedkeuring te streven en een eer het betreffende zegelmerk daarna op de flacons te mogen voeren. Een mens blijft een mens en een imker is een mens!

Het vroegere Rijkshoningkeurmerk.

Dopheidehoning

Heidehoning geldt tegenwoordig dus kwalitatief als de fijnste soort. Daarmee wordt dan altijd de ingedikte en gefermenteerde nectar van de struikheide bedoeld. Een merkwaardig feit, omdat er over de veel langer bloeiende en goed dragende dopheide in dit verband niet gerept wordt. Mogelijk doordat het areaal van deze heide in ons land ten opzichte van de andere soort tamelijk beperkt is, hetgeen bijvoorbeeld in Frankrijk heel anders ligt.

Een vakkundig verpakte inzending voor de Nationale Honingtentoonstelling van de VBBN: Klasse 14, Nummer 22.

De dopheide of voorjaarsheide honingt van juni tot september, maar vooral bij zwoel weer in de eerste helft van juli is de nectarstroom het grootst. Toch is de afscheiding over het geheel genomen minder overvloedig dan die van de struikheide of bezemheide, die optimaal 0.5 mg per etmaal oplevert. Nauwkeurig cijfermateriaal is echter niet voorhanden, met name ook omdat de bloembuisjes nogal diep zijn en de dopheide dus voornamelijk geschikt maken voor hommels of voor bijen die hun tong ver uit kunnen steken op grond van de bereidheid tot iets meer dan normale inspanning, het behoren tot een langtongig ras, de toevallige ontmoeting met wat klein uitgevalen bloemen of simpelweg omdat er niets anders in de buurt valt te ontdekken.

Een en ander zal de reden zijn geweest om de dopheidehoning evenals de gemengde struikheidehoning voor wat Nederland betreft onder te brengen in de categorie Bloemenhoning. Wel een enigszins vreemde gang van zaken, want nota bene is de hele Heidekruidfamilie genoemd naar dit sierlijke, maar hier ten onrechte toch ietwat miskende heestertje. Erica heet het (eigenlijk met de klemtoon op de *i* en niet op de *e*, zoals gebruikelijk) en de bedoelde plantenfamilie Ericaceae.

Struikheidehoning

Overigens is er een duidelijk verschil tussen dopheide- en struikheidehoning, niet alleen in smaak en geur, maar vooral in consistentie (vastheid, dichtheid). De kleur is van ondergeschikte betekenis, want die verschilt ook bij struikheidehoning, en wel van lichtrood, roodbruin, lichtbruin en goudbruin tot donkergeel. Is de smaak al meer bepalend (pittig, rins, "branderig", kortom heideachtig) met de dichtheid is dat helemaal het geval.

Dopheidehoning is min of meer dun-vloeibaar, struikheidehoning echter taai-vloeibaar, om niet te zeggen zacht-smeuig tot zalf- of geleachtig. Nu is dat met meer honingen het geval direct na het slingeren, maar dat verandert later, terwijl de struikheidehoning dit karakter van nature bezit en vrijwel als enige soort ook zeer lang behoudt, voordat kristallisatie intreedt.

Een lepel goudgele honing: goed voor u!

We noemen dit verschijnsel thixotropie, een begrip uit de fysica (natuurkunde) behorend bij het deelgebied reologie.

Thixotropie

Het gehalte aan onder meer zuren van tannien (ouder: tannine; de betekenis looistof, looi- of eikezuur dekt het begrip niet helemaal) en benzoë (acidum benzoicum; welriekende hars of gom) - dat zijn niet vluchtige, organische zuren, die tevens een rol spelen bij de smaak- en eigenschapsbepaling (met inbegrip van het medicinale aspect) - geeft mogelijk een neveneffect, maar een direct verband met de thixotropische hoedanigheid van de struikheidehoning (hier verder zoals behoort HEIDEHONING genoemd) is (nog) niet exact aangetoond.

Wat is dan wel verantwoordelijk voor de stollingsgeaardheid? Uit een onderzoek naar de stollingsnelheid van enkele honingen (De Boer, 1957) kwam de volgende dalende reeks getallen te voorschijn, gebaseerd op de uitgangscijfers 20 en meer (zeer snel), ca. 10 (matig) en ca. 6 (langzaam of geheel niet):

koolzaad 22.4, witte klaver 10.6, struikheide 5.9, veenbes 4.9 en hondstong 3.9. Parallel daaraan vertoont het niet-suikergehalte een omgekeerd evenredige klimmende reeks van respectievelijk de volgende waarden: 1.64, 3.38, 5.18, 6.68 en 6.77.

Proteïne

Een bekend en langdurig onderzoek naar de thixotropie bij heidehoning (Pryce-Jones, 1936, 1944, 1952) resulteerde tijdens een vervolg (Louveau, 1968) eveneens onmiskenbaar in de vaststelling van een proteïne als definitieve "veroorzaker" van de taai-vloeibare honingsubstantie, die zelfs tot een vaste gelei bleek te worden bij 65 graden verwarming gedurende een half etmaal.

Daaruit is de gevolgtrekking te maken, dat een hogere temperatuur de thixotropie versterkt en daarmee de remmende invloed op de vloeibare honing verhoogt, waarbij dus het stollings- c.q. kristallisatiegetal in gelijke mate naar evenredigheid daalt.

Viscositeit

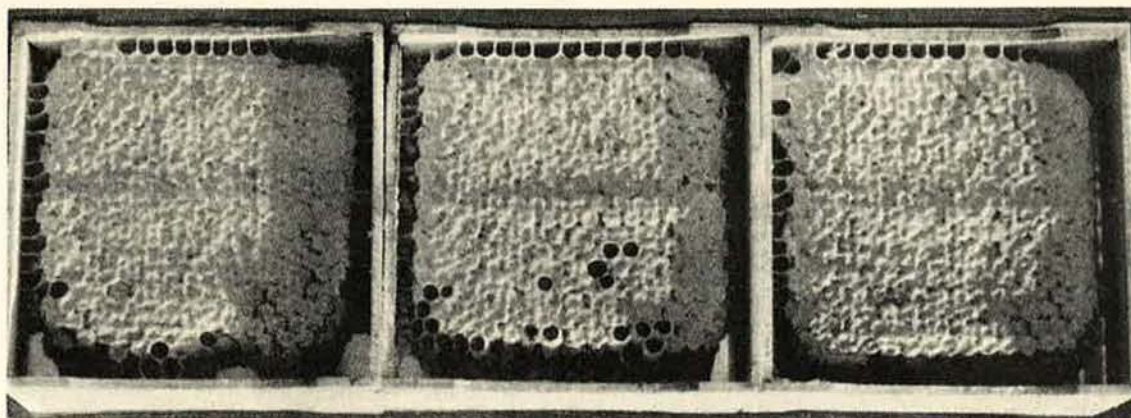
De bedoelde proteïne (eiwitstof) in heidehoning is identiek met dextrien (ouder: dextrine; eigenlijk zetmeelgom, dus lijn en wel Arabische gom), dat in principe door middel van verdunde zuren wordt verkregen uit zetmeel, terwijl er door hydrolyse (splitting onder opnemng van water) dextrose of glucose (druivesuiker) van kan worden gevormd.

Het dextrien-gehalte varieert al naar gelang de soort honing tussen 0.5 en 1.5% en is van veel invloed op de vloeibaarheid. Deze meer of mindere graad van vloeibaarheid (kleverigheid) wordt viscositeit genoemd. Heidehoning bevat veel dextrien, dat zoals gezegd dus een remmende invloed heeft op de kristalliseren ervan.

Druivesap

De gemiddelde samenstelling in honing bedraagt globaal 39 - 40.5% fructose of levulose (vruchtesuiker) en 34 - 34.5% glucose of dextrose (druivesuiker), naast 16.5 - 17.5% water en een aantal andere stoffen, elk van geringere hoeveelheid. Elke honing bevat meer fructose dan glucose, wanneer het althans de niet-uitkristalliserende soorten betreft. Druivesuiker kristalliseert het snelst, vruchtesuiker langzamer, hetgeen duidelijk blijkt uit de consistentie van bijvoorbeeld paardebloem-, koolzaad- en witte klaverhoning. Het schuim op de heidehoning is overigens afkomstig van de druivesuiker.

Te veel glucose is ook voor bijen niet gezond. In Bulgarije verzamelen zij grote porties druivesap, dat uit opengesprongen vruchten wordt gezogen. Deze wel zeer gemakkelijk te veroveren dracht heeft kwalijke

Drie puntgave secties met heideraat.

gevolgen, waarbij buikloop wel het meest verantwoordelijk is voor het hoge sterftecijfer. Bovendien kristalliseert het opgeslagen sap heel snel in de raten, zodat de vrij kort erna intredende winterzit zonder ingrijpen vanaf het begin al grote problemen oplevert.

De verkregen "honing" blijkt wel te kunnen dienen als drijfvoeder in het voorjaar, aldus het bericht in Garten- und Kleintierzucht (DDR) 13/1971 naar dat uit Pcelarstvo (Bulgarije) 12/1970, twee tijdschriften die overigens ook op het Bijenhuis binnenkomen, de laatste dit jaar voor het eerst. Voor hetzelfde doel gebruikten de oude korfimmers trouwens overjarige boekweit- en heidehoning (stamphoning), die "drijft" het beste beweerden ze.

Onvervalst

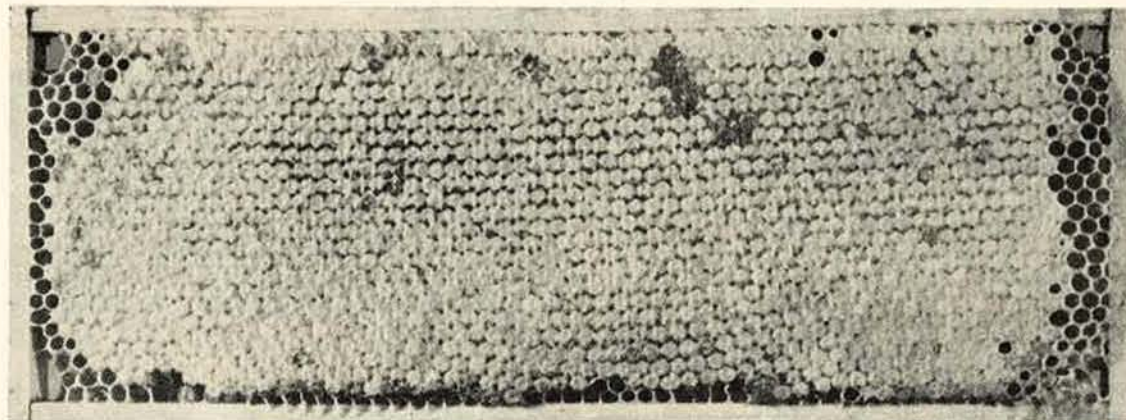
"Wie goed wil bijen, moet heien en kleien", kort gezegd: reizen. Daar zit tegenwoordig, ondanks de omstandigheid van bijna volmaakte vervoersmogelijkheden, nogal wat aan vast. De voor- en nadelen dienen mogelijk veel meer dan vroeger het geval was, zowel individueel als gezamenlijk, uiterst zorgvuldig tegen elkaar worden afgewogen. Afgezien daarvan

is de reis naar de heide nog steeds "in", omdat een goede heidehoningproduktie de verkoop-imkers geen windeieren legt. De cijfers van im- en export liegen er in dit opzicht dan ook niet om.

De resterende heidegebieden van Frankrijk, België, Ierland, Engeland, Schotland, Nederland, Duitsland, Denemarken en verder oostwaarts vormen weliswaar geen aansluitend geheel (meer), maar liggen toch alle binnen de gematigde klimaatzone. Dat betekent echter geenszins een garantie voor een evenredige massale oogst, integendeel, want deze kan landelijk, regionaal en zelfs lokaal heel verschillend uitvallen, zodat er over en weer een levendige handel bestaat. Overproduktie of een beter bod kan dan merkwaardige staaltjes van afzettechniek opleveren, waardoor het bijvoorbeeld gebeurde dat een mengsel van Nederlandse en Britse heidehoning in Engeland op de markt werd gebracht onder het predikaat van echte, onvervalste Schotse heidehoning!

Bedrijfsmethode

De oude Lüneburger Heidjer muntte uit door een enorme vakkennis, die binnen een uitermate streng gildesysteem (leerling - gezelschap - meester) werd op-

Raam met heideraathoning en niet zo'n klein beetje.

gedaan na een jarenlange ervaring. Misoogsten kwamen zo goed als nooit voor en daarom wilde hij zijn Lagd (bijstand) van gemiddeld 60 à 70 volken ook niet graag kwijt, zelfs niet - zoals in één geval - voor een florerend boerenbedrijf met het voor die tijd aldaar ongekennde aantal van vier werkpaarden.

Bij een goede bedrijfsmethode hoeft het zogenaamde "klaarmaken" voor de heide niet zoveel accent te krijgen. Voor het winnen van het momenteel als edel te boek staande produkt dient uiteraard geen kunst raat te worden ingebracht, uitgezonderd een strookje voorbouw van maximaal één cm aan de bovenzijde van het honingkammeraam, zoals bij het Duitse bouwraampje, dat ook hier steeds meer in zwang komt, en uiteraard in elk type korf.

Eenvoudige truc

In begrijpelijk ongeduld worden de volken door de imker-reiziger niet zelden te vroeg naar de (struik)heide gebracht, dus vóór omstreeks 20 juli. Dat heeft een even groot nadeel als het daar net iets te lang laten staan, wanneer de immen in september gezegd zijn "uitgepraat". Er wordt hier dan nog niet eens gesproken over het zwermen. Het is bekend dat heidezwermen niet direct aanvliegen of helemaal niet en dus verdwijnen.

Voorals er dan ook nog teveel honingkammerruimte werd geboden is het resultaat dikwijls een niet volkomen zuivere heidehoning, waarbij op de achtergrond bijvoorbeeld de smaak van dopheide, witte klaver of kruisbloemigen valt te bespeuren, om over het uiterlijk nog maar te zwijgen. Tenzij het een uitgestrekt drachtveld betreft, ongeveer op dezelfde wijze als bij het koolzaad in de voorzomer, dan is de kans op ongewenste "inmenging" grotendeels uitgesloten. Maar toch attentie blijft geboden en vanzelfsprekend de daarbij behorende zelfdiscipline.

De doorsnee consument weet het niet, maar de honingkeurmeester/es kan behalve de flacon "op de kop" houden de voorgegeven kwaliteit snel controleren door een eenvoudige truc. Maak aan de rand van het oppervlak in een honingbokaal met de duim of anderszins een kuiltje of deuk en roer de rest van het oppervlak langzaam en voorzichtig. Blijft het "kratertje" desondanks "in vorm" dan is de aanduiding Heidehoning - althans qua consistentie - op z'n plaats; loopt het vol, vergeet de aanbidding onder dat "handelsmerk" dan maar heel gauw.

Watergehalte

Voor wat betreft het te laat naar huis terugkeren brengt de volgende feitelijkheid nog een belangrijk aspect naar voren: Hoe later de (heide)dracht in het jaar valt, hoe hoger het gemiddelde watergehalte van de honing is. Die stelling heeft uiteraard niet in

het minst consequenties voor de kwaliteit en kan zelfs een overtreding betekenen van de geldende eisen, die vervat zijn in het Honingbesluit 1978.

Daarin wordt bepaald dat het gehalte aan droge stof (beter zou zijn gesteld: het extractgehalte, d.i. de vaste stof die achterblijft nadat het water verdreven is) bij heidehoning tenminste 77% moet zijn (Art. 3b). Hoogst merkwaardig is daarbij het ontbreken van de toegevoegde bepaling: "bij een pollengehalte van tenminste 45%".

Onder meer ook door eerder genoemde redenen ligt dat getal bij heide- maar ook bij (witte)klaverhoning ongewenst dus wel eens wat lager, waardoor het vochtgehalte meer dan de voorgeschreven 23% bedraagt. De oude Warenwet van 1965 hield daar trouwens rekening mee, want daarin bedroeg de algemene limiet 25% bij een extractgehalte van 75%. Voor alle andere honingsoorten - met uitzondering van heide-, klaver-, bakkers- en industriehoning - is het nieuwe Honingbesluit overigens nog strenger met percentages van 21 respectievelijk 79.

Heidekroeg

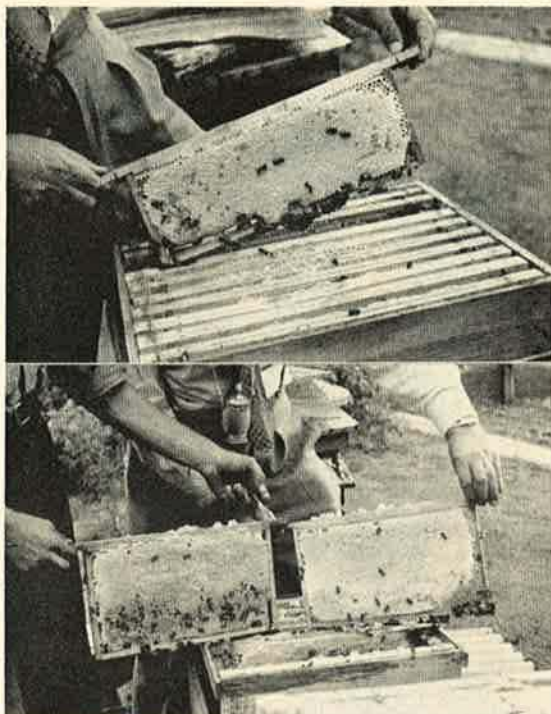
Over water gesproken, er wordt wel geconstateerd dat de bijen niet zelden geïrriteerd en dus steeklustig zijn op de heide. Het voert hier te ver om daar een hele beschouwing aan te wijden, maar één facet van dit verschijnsel ligt voor de hand: het gebrek aan water, vooral in een zeer droog tijdsbestek bij sterke dracht.

Een afwijkend gedragsspatroon heeft ook bij honingbijen vaak een oorzaak en een gemakkelijk bereikbare watervoorziening wordt bij de opstelling van een veldstal nogal eens over het hoofd gezien. Heidevlakten zijn van nature overwegend droogtegebieden, daarom is de aanwezigheid van een al dan niet kunstmatige waterkroeg geen overbodige luxe, maar zelfs dringend noodzakelijk. En wat de controle van de volken betreft, het inspecteren van de "waterleiding" is minstens even belangrijk!

Hygroscopie

Wanneer de heidehoning is afgenomen blijven de gevulde ramen dikwijls te lang staan, voordat er geslingerd wordt, als men dat al van plan is. Het is namelijk een misvatting te veronderstellen dat de hygroscopie (luchtvochtigheid, waterdamp) geen invloed heeft op verzegeld werk. Met name bij niet doelmatig opbergen trekt de heidehoning wel degelijk lucht, dus vocht aan door de toch altijd nog poreuze celdeksels, waardoor het gevaar van gisting niet denkbeeldig is.

Het is alsof de bijtjes met die menselijke onachtzaamheid rekening hebben gehouden, want het halgeluk, van zuivere was geknede heidehoningze-

Oogst van heidehoning

gel krijgt dat smetteloze uiterlijk vooral door het laagje lucht dat eronder zit. Hierdoor wordt het uitzetten van de honing bij wateraanrekening mogelijk gemaakt zonder dat deze daarbij uit de cel wordt gedrongen.

Een dergelijke wijze van verzegelen komt anders uitsluitend voor bij donkere rassen. De lichte vullen hun honingcellen tot de rand, zodat de deksels aan de honing vastkleven en vochtig worden, waardoor de honingraten een donkere kleur krijgen. Als de honing snel binnenkomt wil er wel eens ruimte tussen honing en zegel zitten, maar dit berust dan louter op toeval.

Lossen

Nogmaals, de heideraten dienen niet te lang bewaard of weggezet, maar eigenlijk warm uit de kast/korf geslingerd te worden. Vooraf wordt de stijve honingmassa ontzegeld en bewerkt met de Triumph- of Ericaborstel (de laatstgenoemde Deense vinding kreeg ook al weer de dopheiden naam mee!) of het Kolbtoestel, genoemd naar de Duitse firma Kolb, die het apparaat in 1908 op de markt bracht en dus indi-

rect verantwoordelijk is voor de algemeen aanvaarde term "kolben".

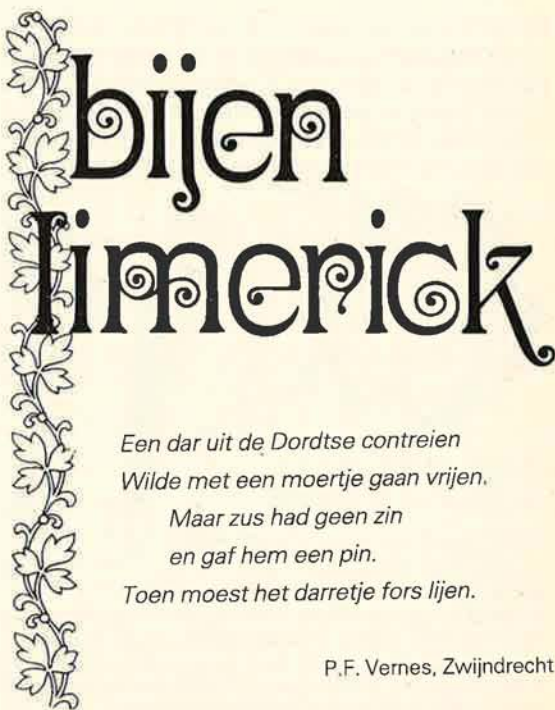
Na klaren en zeven wordt de zoete vloeistof voorzichtig en bij roeren onder de oppervlakte tegen de zijwand van de flacon gegoten om ongewenste luchtbelletjes te voorkomen. Zijn de ramen kortere of langere tijd afgekoeld dan is verwarming van de raat een vereiste, maar het wel aanbevolen gemiddelde van 36 graden is niet nodig; het (enige dagen) verwarmen op normale kamertemperatuur (max. 25° C) blijkt meestal voldoende.

Winterzit

Het is niet raadzaam de bijen op heidehoning te laten overwinteren. Allereerst heeft dit voedsel, evenals blad- of honingdauw, een teveel aan vaste bestanddelen en dat gaat weer gepaard met een te grote opeenhoping van faecaliën, die een al te vroegtijdig optredende roer c.q. buikloop veroorzaken.

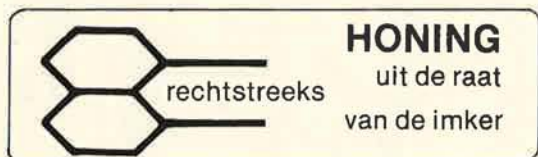
Bovendien bevindt het Noord-Westeuropese heideareaal zich hoofdzakelijk in de gematigde luchtstreek, hetgeen tot gevolg heeft dat de meegegeven heide- of blad- of honingdauw door de vrij lage wintertemperatuur een parallel daaraan verloopende stollingsgraad vertoont. Een en ander resulteert dan in een versnelde versuikering met grote kristallen, waardoor er voor de hongerende winterbijen niets anders overblijft dan een waterig restant.

Chris Maillie

*Een dar uit de Dordtse contreien
Wilde met een moertje gaan vrijen.
Maar zus had geen zin
en gaf hem een pin.
Toen moest het darretje fors lijn.*

P.F. Vernes, Zwijndrecht

bijenplant in beeld

akkerdistel

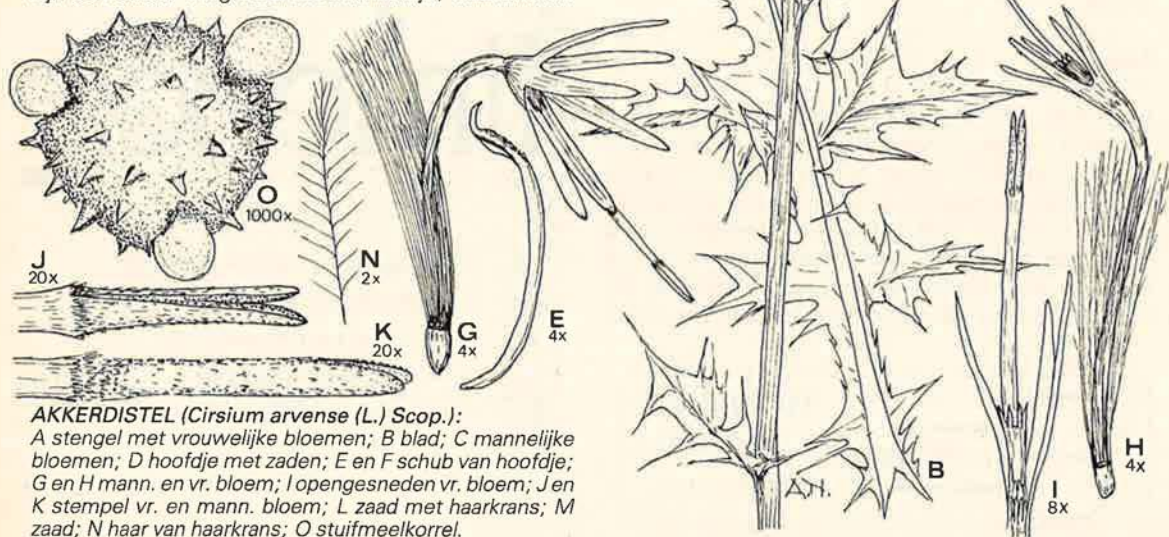
Voor de agrariër kunnen wortelonkruiden zeer lastig zijn. De akkerdistel behoort tot die groep planten. Toen de onkruidbestrijding nog met de hand geschiedde was er een verordening, de distelverordening, voor nodig om de plant in bedwang te houden. Met de huidig ontwikkelde onkruidbestrijding is de distelverordening eigenlijk overbodig geworden.

De Akkerdistel is veelal te vinden op verstoorde, braakliggende en slechtonderhouden terreinen en groeit ook veel in wegbermen. Hij verlangt een zonnige standplaats en is een bijenplant bij uitstek.

Voor de bestuiving is de plant in hoofdzaak aangewezen op de honingbij. De plant is tweehuizig en behoort tot de Composietenfamilie. De afstand tussen de mannelijke en vrouwelijke planten is van invloed op de zaadvorming. De meeste zaden worden gevormd wanneer de mannelijke planten niet verder dan 30 m. van de vrouwelijke verwijderd staan. Is die afstand meer dan 400 m. dan wordt er praktisch geen zaad gevormd. Behalve door zaad vermeerderd de plant zich vegetatief door middel van worteluitlopers.

De Akkerdistel is een langedag-plant. De bloei-periode begint eind juni en zet zich voort tot in juli. De bloemhoofdjes van beide plantesoorten zijn duidelijk van elkaar te onderscheiden.

De bloemen zijn paars-rood van kleur. De bloemkroon wordt gevormd door een nauwe buis, die zich klokvormig verwijdt en vijf kroonslippen draagt. De nectar wordt in de bloembodem afgescheiden en stijgt in de nauwe buis omhoog. De helmknoppen zijn aan elkaar vergroeid tot een buisje, waarbinnen

AKKERDISTEL (*Cirsium arvense* (L.) Scop.):
A stengel met vrouwelijke bloemen; B blad; C mannelijke bloemen; D hoofdje met zaden; E en F schub van hoofdje; G en H mann. en vr. bloem; I opengesneden vr. bloem; J en K stempel vr. en mann. bloem; L zaad met haarkrans; M zaad; N haar van haarkrans; O stuifmeelkorrel.

het stuifmeel vrijkomt, dat door de stamper tijdens de groei naar buiten wordt geduwd. De zaden hebben een haarkrans en worden door de wind verspreid.

Een akkerdistelbegroeiing bezit veelal een rijke fauna. De Akkerdistel is namelijk van grote betekenis voor vele honderden soorten insecten en niet in de laatste plaats voor de nectarpurende en stuifmeel-verzamelande honingbij.

Arjen Neve

Een heel moderne Sylvia

Een collega-bijhouder vroeg mij laatst of zijn imkerende echtgenote nu een imkeres, imkerin of imkereuse was. Een begrijpelijke vraag in een tijd waarin men ook al van regeringswege ijverig pogingen onderneemt nieuwe woorden, zoals timmervrouw en vroedman, ingang te doen vinden. (*Dat streven is inmiddels verleden tijd. -RED.*). Hoe het ook zij: ik weet dat ze, behalve van haar man, van bijen houdt, zodat ze zich in ieder geval bijenhoudster mag noemen of voor mijn part dan imkeres, imkerin, imkereuse, imkeresse of - en past dat niet het beste in deze emanciperende tijden? - simpelweg: IMKER.

Nu moet ik ineens aan Sylvia denken... Haar volledige naam was Mejuffrouw Sylvia Berkhout en ze woonde in Bennekom in de "Immenhof". Nee, beste lezers en lezeressen, verwacht nu niet de een of andere romantische affaire; persoonlijk heb ik haar nooit gekend. Ik weet alleen dat ze zich IMKERES noemde en dat ze schreef. Ze schreef een paar artikeltjes in "De Bijenteelt", populair-wetenschappelijk en praktisch tijdschrift voor de bijenteelt in Nederland en koloniën". Dit blad stond onder redactie van de toenmalige rijksbijenteeltconsulent de heer L. van Giersbergen. Het werd door Zomer & Keuning in 1920 uitgegeven en heeft slechts één jaar bestaan, Sylvia ongetwijfeld veel langer, maar als ze nog leeft moet ze wel stokoud zijn.

Haar korte serie artikeltjes was getiteld: "De vrouw en de bijenteelt" waarin ze een vurig pleidooi houdt voor het bijhouden door vrouwen. "Waar er grote en onoverwinnelijke bezwaren verbonden zijn aan vele werkzaamheden die de vrouw de laatste vijf en twintig jaar ter hand genomen heeft, lijkt het mij niet ondienstig te wijzen op hare groote geschiktheid voor de bijenteelt" luidt de eerste zin van haar verhaal. En even verder schrijft ze: "Bijhouden is m.i. evengoed (misschien zelfs méér) een vrouwen- als

mannenwerk. En dat moet ieder imker me toegeven, hoe aartsconservatief of verstokt tegenstander van vrouwenarbeid hij ook zijn moge!"

Daarna vertelt ze dat het imkeren ook beslist geen zware lichamelijke inspanning vereist, "het is niet alleen animerend en prettig, maar ook buitengewoon licht werk". Hoewel? Even later komt dan toch de aap uit de mouw: "Alleen dat eene, het reizen met bijen! Ik herinner me nog goed wat bittere inspanning het me kostte toen ik in mijn praktijk óók mee wilde helpen de zware boogkorven op te laden. Met Simplexkasten is het al helemaal onmogelijk. Maar waar we voor het vervoer steeds kar en kruiwagen en hierbij toch ook een gehuurde kracht nodig hebben, krijgen we meteen beschikking over den ditmaal onmisbaren sterken arm".

Sylvia deinsde er dus toch niet voor terug dan desnoods maar van een aartsconservatieve sterke arm gebruik te maken...

Aan het slot van haar eerste artikel spreekt ze over het "zeer netelige vraagstuk der bijen, nl. de steek. IJdelheid, uw naam is vrouw!! Zelfs de onverschilligste onzer vertoont zich niet graag met een hopeloos gezwollen gezicht". Een pijpje roken kan je als vrouw niet doen, vindt ze, nee, "wij moeten zielig stumperen met onze handberoker, die telkens één hand opeischt, die uitdooft vaak op het kritieke moment... Ja, dáár zijn wij gehandicapt!" Uitvoerig beschrijft ze dan hoe je een doeltreffend "pantser" kunt maken; "En nu nog een linnen schort erover met sluitende manchetten, en de imkeres is gewapend voor den strijd".

Lieve Sylvia, met genoeg heb ik, meer dan zestig jaar later, je artikelen gelezen. Eén goede raad van jou wil ik nog even aan alle Nederlandse imkeressen doorgeven: "Ook wenne iedere vrouw zich aan, bij het werk zóó te zitten of te knielen, dat de rokken geheel over de kousen vallen".

Heeft Sylvia's oproep aan de vrouw ook te gaan imkeren gehoor gekregen? Nauwelijks, vermoed ik zo. Zelfs vandaag is het aantal imkerende vrouwen relatief klein, het percentage zal dichterbij de vijf dan bij de tien procent liggen, durf ik te schatten.

In het bekende handboek "Der Schweizerische Bienenvater" (1974) staat dat in Zwitserland de bijenteelt nog vrijwel uitsluitend een mannenzaak is, "al helpen achter de coulissen de vrouwen meer dan je zou denken..." En dat is ook heel wat waard, maar voor een vrouw als Sylvia zeker niet genoeg.

Otto de Kat

Ziekte is geen schande, onverschilligheid wel. Neem bij verdacht gedrag van Uw volken contact op met de voorzitter van Uw Z.B.T.

GEEN NATIONALE IMKERSDAG IN 1983

Dit jaar zal er **geen** Nationale Imkersdag/Honingkeuring plaatsvinden, maar in 1984 wel. Dan zal dit imkersevenement worden georganiseerd door de afdeling Bommelerwaard en in 1985 door de afdeling Westland.

KORT VERSLAG HB-VERGADERING d.d. 18 MEI

Aanwezig: J.J. Speelziek (voorz.), A. van Andel-van Rossum, J. Brussen-Jansen, J. Fluyt, R.H. Geskes, A.H. Hartman, J.E. Kleinmeijer, J.A. Krabbenborg (1e gedeelte), W.H. de Lange, A. van Lavieren, E. Meijberg, P.C. Muntjewerf, C. Pater Jzn, T.E.A. Rive-von Bönninghausen, T.A. Visch, Th. Weijman.

Afwezig: G. Bruls.

- Na de opening wordt de heer Meijberg, die al geruime tijd in het DB-overleg meedraait, officieel geïnstalleerd als vierde DB-lid. Een vijfde DB-lid zal in een van de komende HB-vergaderingen worden aangezocht.
- Voorts wordt gesproken over de Varroa in Twente en de Achterhoek, het beleid inzake deze mijtziekte en de mogelijkheden binnen het Consulentschap om effectief op te treden.
- Onderzocht zal worden of ziektebestrijding bij bijen ondergebracht kan worden bij de Veterinaire Dienst en wat hiervan de konsekventies zullen zijn.
- Uitvoerig werd gediscussieerd over de moeilijke situatie van de Groep Limburg van de VBBN.
- De halfjaarlijkse financiële overzichten van afd. Handel en afd. Vereniging geven geen reden tot ongerustheid. Na het financiële „plaatje“ licht dhr. Meijberg de personeelssituatie in het Bijenhuis toe.
- Ook wordt gesproken over de bestemming van de woonruimte in het Bijenhuis, welke door de verhuizing van de familie Louters is vrijgekomen. Een ad hoc-commissie o.l.v. mw. van Andel wordt gevormd, waarin verder zitting hebben dhr. Kleinmeijer en de Lange. De commissie heeft als taak

een passende bestemming m.b.t. de imkerij voor deze woonruimte in samenhang met het Bijenhuis en de tuin te zoeken.

- Tot een stappenschema voor het nieuwe Huis-houdelijk Reglement van de Vereniging wordt besloten. Het schema zal in het september-nummer van het Groentje worden gepubliceerd. Het Hoofdbestuur is van mening dat in dit Reglement vooral het Groepsgebeuren ruime aandacht dient te krijgen. Getracht zal worden het Reglement te laten bekrachtigen tijdens de Algemene Vergadering in 1984.
- Voorts geeft het DB een kort verslag van het gesprek, dat onlangs plaatsvond met een afvaardiging van de Stichting tot Behoud van de Ned. Bij.
- Aan de Bedrijfsraad zal worden voorgesteld de Koninginneteeltcommissie, die hoe langer hoe meer een landelijk karakter krijgt, op te nemen. De voor- en nadelen van uitbreiding van het Koninginneteeltstation op Schiermonnikoog worden vervolgens besproken. Extra geld en materiaal is nodig om bevruchte koninginnen vanuit Schiermonnikoog naar het vasteland te kunnen versturen. Het HB besluit hiervoor voorlopig f 5.000,- ter beschikking van de Koninginneteeltcommissie te stellen.
- Na de rondvraag, waarin o.a. wordt geattendeerd op het onderbrengen van bijenteeltcursussen bij agrarische scholen waardoor de afdelingen het bevoegd gezag zullen verliezen, wordt de vergadering beëindigd.

T.R.

EXPOSITIE IN HET BIJENHUIS

Van 7 juli tot 15 september hebben wij in het Bijenhuis een expositie ingericht voor niet-bijenhouders maar ook voor U.

Wat valt er te zien:

Oud imkersgereedschap, beeldverzameling bijenpostzegels, miniatuurvlechtwerk, kleine wasmodellen van korven en kasten. En om het voor U extra aantrekkelijk te maken is de toegang voor leden gratis en bestaat de mogelijkheid voor degenen, die ontbrekende Groentjes uit de zestiger en zeventiger jaren willen aanvullen deze zelf uit te zoeken en aan te schaffen à f 1,- per stuk. Tevens is er een collectie oude foto's, die wellicht voor U interessant zijn. De foto's zijn verkrijgbaar à f 1,- per stuk.

Afbeeldingen maken het „Groentje“ aantrekkelijker!

Tekeningen, zwart/wit foto's, kleurenfoto's, negatieven en dia-positieven zijn altijd welkom.

Vanaf deze plaats dank aan al degenen, die materiaal uitleenden ofwel vrije tijd beschikbaar hebben gesteld voor inrichting en begeleiding van de expositie.

In het eerstvolgende Groentje wordt de complete lijst van inzenders en medewerkers opgenomen.

SUIKER

Als u dit leest is er ca. een half miljoen kg suiker in de afdelingen afgeleverd.

Wat ging hieraan vooraf:

De COPA-werkgroep HONING te Brussel adviseert de EEG-landbouwministerraad over de besteding van de jaarlijkse subsidie voor bijenvolken. Het advies van de COPA voor 1983 was 1 ECU (f2,71) per bijenvolk en 0,07 ECU per bijenvolk voor Varroa-onderzoek in EEG-verband. In Nederland werd door afd. Bijenteelt van het Landbouwschap besloten dat de subsidie van 1 ECU via suiker aan de imkers ten goede zou moeten komen. De Ministerraad was dit voorjaar echter verdiept in de EEG-landbouwproblematiek en kwam aan het punt "subsidie van bijenvolken" niet toe, noch in april noch in mei. Daar het advies van de COPA over het algemeen zonder meer wordt gevolgd door de EEG-Ministerraad en de tijd voor aflevering van suiker drong, besloot het Dagelijks Bestuur tot distributie over te gaan, temeer daar de vrachtkosten hoger zouden worden en de aflevering door vakantie problemen zou gaan opleveren als pas in juli zou kunnen worden gestart. Bovendien was bekend dat de suikerprijs begin juli zou worden verhoogd.

De suikeradministratie middels STULM-formulieren heeft in de afdelingen weer veel werk voor secretarissen en penningmeesters met zich meegebracht.

Maar ook de suikeradministratie in het Bijenhuis is gigantisch. Ruim 6.000 formulieren moeten worden gecontroleerd met de afdelingsbestelling en de betaling. Minstens 15% van de formulieren zijn geretourneerd, daar gegevens zoals aantal volken en handtekening ontbraken; ook waren veel formulieren eenzijdig ingevuld. Veel leden die om welke reden dan ook na de sluitingsdatum wilden bestellen hebben wij, indien de afdelingsbestelling al verwerkt was, niet meer kunnen helpen.

Als het om een enkeling was gegaan hadden wij dit zeker wel gedaan, maar het waren enige honderden telefoons, die wij tot onze spijt negatief hebben moeten beantwoorden.

In het secretariaat zijn wij elk jaar opgelucht als de suikercampagne is afgehandeld. De vele extra uren die we hier in mei en juni voor maken nemen we in de vakantie weer op, zodat we hierna uitgerust weer kunnen beginnen aan de dagelijkse werkzaamheden in het kantoor.

T.R.

onderwijs demonstratie voorlichting

KOOLZAADBIJEN OP DE BUIS

Nauwelijks vijf minuten werden in het NOS-programma „Oogst in Beeld” op woensdag 22 juni rond 20 uur besteed aan imkers met hun bijen op het koolzaad in de Flevopolder. Die tijd was echt te kort om de kijkers van deze dracht goed op de hoogte te stellen, zodat het helaas bleef bij een vluchtige indruk.

In verband met het beschikbaar komen van de **bedrijfswoning** in het Bijenhuis te Wageningen, zoeken wij een **imkersgezin** dat het Bijenhuis wil bewonen en beheren. En tevens zorg wil dragen voor de tuin en de bijenstal. Het uitvoeren van eventuele andere taken is bespreekbaar.

Voor inlichtingen:

Mevr. A. van Andel-van Rossum
J.E. Kleinmeijer
W.H. de Lange

tel. 03449 - 1458.
tel. 08308 - 1844.
tel. 04990 - 76187.

Schriftelijke reacties zenden aan:

Mevr. van Andel-van Rossum, A. van Delenstraat 8, 4024 JB Eck en Wiel.

EXAMEN PRAKTISCH IMKER 1983

Het weer was slecht op 26 mei j.l., de dag waarop het examen was vastgesteld; eigenlijk te slecht om in de bijen te kunnen werken. Daar zowel de kandidaten als de examencommissie uit alle delen van het land naar Wageningen waren gekomen, werd toch beslist dat het examen normaal doorgang zou vinden. De theorievragen werden naar tevredenheid beantwoord en het praktijkgedeelte van eenieder was voldoende, met het plezierige gevolg dat alle kandidaten zijn geslaagd.

H.J.J. v.d. Broek - Drachten
A.J. Otten - Assen
G. Postma - Schildwolde
A.P. Posthumus* - Veenendaal
G. Schiphof - Kimsward
W.K. Terpstra* - Leeuwarden
J.P.C. Vermeer - Berkel Enschoot

* Ondervoorbehoud

Ook vanaf deze plaats onze hartelijke gelukwensen. Wij willen er nogmaals op wijzen dat er jaarlijks kandidaten van deelname aan het examen worden uitgesloten, daar zij niet in het bezit zijn van het getuigenschrift van de beginnerscursus als gevolg van een door de bijenteeltleraar aangevraagde ontheffing. Voor deelname aan het examen P.I., welk geen aparte voorbereiding kent, is het getuigenschrift van de beginnerscursus en het diploma van de gevorderden-cursus **verplicht**.

T.R.

BIJENFILM IN JA NATUURLIJK-EXTRA

Op zondagavond 29 mei zond de NCRV-televisie in de serie Ja Natuurlijk-extra een 50 minuten durende bijenfilm uit. Dit zou aanvankelijk op 26 juni plaats hebben, maar nu werden de sneeuwganzen ter wille van de actualiteit ingeruild tegen de honingbijen om, zoals dr. Antoon van Hooff aankondigde, "mogelijk een bijdrage te kunnen leveren aan een beperking van het optreden der Varroa-mijtziekte."

Samen met de heer Speelziek vertaalde hij de tekst van The Mysterious Bee van de Australische imker en amateur(!)-filmer Phil Simon onder de aangepaste titel De mysterieuze bij in gevaar? Een werkelijk schitterende rolprent met spectaculaire momenten, zoals het schoonpoetsen van de "tong" na de nectarafgifte en het suggestieve (klank)beeld van de doorpompende gifblaas.

Aan het slot van de uitzending werd met behulp van ZBT-dia's nog eens gewezen op het gevaar van de Varroa, de meldingsplicht en het gebruik van onderleggers, waarvoor Jan van den Eijnde op het nipper-tje en in alle haast het materiaal en een fraaie kast voor de opnamen kon aanleveren.

Poster "Wilde planten voor bijen"

Om op te hangen in Uw huis, om cadeau te doen aan terreinbeherende instanties of zomaar eens te geven aan iemand die U aardig vindt.

Prijs: f 5,- per stuk in koker; f 12,50 per 3 stuks in koker; bij afname van 25 stuks of meer f 3,- per stuk inclusief verzendkosten. Te bestellen door overmaken van het bedrag op giro nr. 82.32.76 t.n.v. Bijenhuis Wageningen s.v.p. vermelden posters. Na ontvangst van het bedrag zenden wij de poster(s) toe.

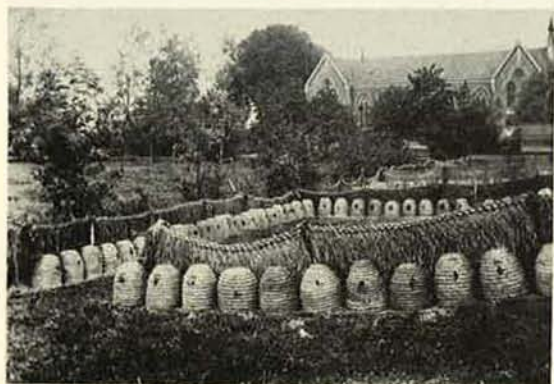
Ziektebestrijdingsdag 16 april Wageningen: De „Leiding“ overweegt welke stappen noodzakelijk zijn; van links naar rechts J.J. Speelziek, mev. J.M. van Heest - Verloep en drs. J. Beetsma.

Foto: A.P. Posthumus, Veenendaal.

HERHAALDE OPROEP DIA-WEDSTRIJD

De Commissie Voorlichting en Publiciteit deed in het maart-nummer een oproep voor een dia-wedstrijd, waarvoor deelname tot 1 november 1983 openstaat voor alle leden van de VBBN. Attentie dus, want de tijd gaat vlug. De voorwaarden en andere gegevens staan vermeld in het bedoelde Groentje op pag. 73.

De zwermbijenmarkt in Veenendaal: lang en kort geleden op de gevoelige plaat vastgelegd door de heren **A.J. Sjouke te Zoetermeer** en **H.M. Tigelaar te Lekkerkerk** (de "ruimtevaarder" in het parkeervak tussen de twee kasten is diens dochter Astrid). Dit jaar werd deze vanouds zo belangrijke markt gehouden op 19 juli.

U weet het toch nog? Het is verboden buiten landse koninginnen in te voeren. Houdt u daaraan, in ons aller belang.

Aktie in de regio

MEDEDELINGEN

- 24 augustus - Groep GRAAFSCHAP-LIJMERS: Lezing ing. J.H.P.M. van den Eijnde & drs. A. de Ruijter: "Imkeren met de Varroa". Erve Kots, Lievelede bij Groenlo; aanvang 20 uur, koffie klaar 19.30 uur.
- 25 augustus - Afd. GORSSEL e.o.: Als boven. Zalen-centrum 't Trefpunt, Molenweg.
- 26 augustus - Afd. HAARLEM: Presentatie en bespreking kastkaarten van het afgelopen seizoen. Verder aandacht voor het inwinterven.

BROED VAN DICHTBIJ

Actiefoto van de Milieu-bijenmarkt te Leiden op 11 juni. Afdelingsvoorzitter Arjen Neve schrijft erbij: "Voor deze markt bestond weer zeer veel belangstelling, met name voor de demontabele demonstratiestel. Het publiek kan daarin de handelingen van de imker van dichtbij volgen. Voor de stal staan dranghekken om de toeschouwers uit de vliegrouwe te houden. Maar zo nu en dan komt de man die demonstreert even met een raam langs de dranghekken om het iets, in dit geval een raam met broed, van dichtbij te laten zien". (Foto: Jan Holvast, Leiden).

Als U een overschot aan honing hebt dan koopt het Bijenhuis dit graag in. De honing dient i.v.m. de verwerking te worden aangeleverd in verpakkingen van minimaal 25 kg. Inkooprijzen kunt U in het Bijenhuis opvragen.

Ook kunt U in het Bijenhuis terecht voor speciale prijzen voor grote partijen honing in flacons b.v. ten behoeve van propagandamarkten of wederverkoop.

BIJENHAL EN TENTOONSTELLING TE HALSTEREN

De afdeling Bergen op Zoom van de V.B.B.N. opende te Halsteren een riante bijenhal in de polder met de toepasselijke naam Bij-moer. Tevens werd een zeer uitgebreide tentoonstelling gehouden vanwege het 60-jarig bestaan. De heer Boon, de grote (pro) motor van deze activiteiten heeft met veel verve en vakmanschap de bijenhouderij in het middelpunt van de belangstelling geplaatst. Alle scholen waren bij deze festiviteiten betrokken met werkstukken, excursies e.d.

Een grote plus was ook de voorbeeldige medewerking van imkers uit andere organisaties, waar men landelijk jaloers op kan zijn. Alle stands waren werkelijk professioneel en smaakvol ingericht en ook in de bijenhal was aan alle onderdelen grondig aandacht besteed. Proficiat, nog heel veel jaren en hopende op een blijvende samenwerking.

Tekst en foto: P.A.M. van Dongen, „Bijenteelt“ v.d. zuidelijke imkersbonden, juni 1983.

NIEUWE BIJENSTAL VOOR LEIDSE IMKERSVERENIGING

De imkersvereniging „Leiden en omstreken“ heeft een nieuwe bijenstal. Gistermiddag werd de stal door de heer J.J. Speelziek, voorzitter van de Vereniging tot Bevordering der Bijenteelt in Nederland, officieel in gebruik genomen. Hij deed dat door een honingbak op één van de kasten te plaatsen. De stal staat in het polderpark Cronesteyn en moet onderdeel gaan uitmaken van de nog te bouwen kinderboerderij. De vereniging had al een bijenstal in Cronesteyn. Die moest echter worden afgebroken in verband met de aanleg van de eerste fase van het polderpark. Er was namelijk een weg gepland op de plaats van de stal. De heer A. Neve, voorzitter van de Leidse imkersvereniging, zei gisteren, dat hij daar niet rouwig om was. „Zo zijn we toch maar mooi aan een nieuwe stal gekomen“, zei hij. De nieuwe stal staat vlak in de buurt van de plek waar de oude stond. Een bijenstal is een gebouwtje, dat aan de voorkant open is. Onder het dak staan de bijenkasten opge-

steld. De bijen kunnen daarom ongehinderd in- en uitvliegen en de kasten staan droog. De stal is bestemd voor het houden van cursussen. De Leidse imkersvereniging geeft jaarlijks lessen in de bijenteelt. Het praktisch gedeelte van deze cursussen speelt zich af in de bijenstal.

Uit: Leidse Courant, 28-5-1983

Onze Algemeen Voorzitter, links en rechts geflankeerd door respectievelijk de heren J. Peters, wethouder van onderwijs van de gemeente Leiden, en drs. Th. Weijman, HB-lid voor de Groep Zuid-Holland en lid van de VBBN-afdeling Leiden e.o.

(Foto: Jan Holvast, Leiden).

Hierdoor geven wij kennis van het overlijden van ons zeer gewaardeerd lid de heer **H. Prins**. Op 67-jarige leeftijd is hij plotseling van ons heengegaan, nog volop bezig met zijn hobby. Wij wensen zijn vrouw en verdere familie veel sterkte toe bij het verwerken van dit verlies.

Bestuur en leden,
afd. Kampen.

Toch nog onverwacht is op 2 juni overleden ons gewaardeerd lid de heer **Jan Silvold** op 70-jarige leeftijd. Hij was een van de oudste leden. Wij verliezen in hem een sympathieke en bescheiden imker. Wij wensen zijn kinderen veel sterkte toe.

Bestuur en leden,
afd. Gorssel e.o.

Op 19 april is overleden onze imkervriend **Willem Zwart** op de leeftijd van 66 jaar. Wij wensen zijn vrouw en kinderen veel sterkte toe.

Bestuur en leden,
afd. Jubbega e.o.

Op 18 april overleed geheel onverwacht op 60-jarige leeftijd onze imkervriend **Pieter van Veghel**. Wij leerden hem kennen als een prettige collega en zullen zijn wijze lessen en vriendschap in dankbare herinnering houden. Wij wensen zijn vrouw en familie veel sterkte toe dit verlies te dragen.

Bestuur en leden,
afd. Ommen

imkers agenda

19 juli	Zwermbijenmarkt Veenendaal.
3 augustus	Bijen- en honingmarkt Epe.
13 augustus	Bijenmarkt Nunspeet.
13 augustus	Honingmarkt, Schupstoel, Zutphen.
20 augustus	Bijenmarkt, St Agathaplein, Delft.
20 augustus	Bijenmarkt, Parkeerpl. achter Gem. huis, Drachten, 8-12 uur.
25-31 augustus	XXIXe Apimondia-congres, Boedapest.
3 september	Milieu-bijenmarkt Stadskanaal.
3 september	Bijenmarkt Rotterdam.
10 september	Onderwijs- en ZBT-dag, Bijenhuis, Wageningen.
18 september	Bijen- en honingmarkt Ugchelen.
24 september	Bijen- en honingmarkt Eerbeek.
30 september	Honingkeuring Leiden, Wijkcentrum Zijlkwartier, v.d. Marckstr. 19, Leiderdorp.
1 oktober	Honingmarkt, Schupstoel, Zutphen.
19 november	West-Overijsselse honingkeuring, Zwolle.

Bijenvolken dienen afgesloten op de markten te worden aangevoerd, met reisraam of gaas. Ook tijdens de markt mogen ze niet worden geopend.

De Rijksbijenteeltconsulent.

Bijenstand Fa. H. T. van Dam & Zn., Jubbega (Fr.), tel. 05165 - 13 82 kan U alles leveren voor de Moderne Bijenteelt.

Kunstraat, Bijenwoningen en onderdelen uit eigen werkplaatsen.

Door eigen steeds grotere importen van diverse gereedschappen steeds bij ons de laagste prijzen.

Tevens voor wederverkoop diverse kleuren meubelwas en honing van de fijnste kwaliteiten. Vraagt onze prijscourant van materialen en/of meubelwas en honing even aan. Wij zenden U die gaarne gratis toe.

Wij komen weer op de te houden Bijenmarkten.

IMKERIJ DE DAR, tel. 072-120252, Schermerweg 105, 1821 BG Alkmaar (ind. ter. Oudorp).

Nu ook voor alle imkersbenodigdheden.

Bloemenhoning f 4.75, Klaverhoning f 6.25, Koolzaadhoning f 6.25, Acacia-honing f 6.75, Mede f 5.50; verder tijm, heide, lavendel, boekweit, rozemarijn, sinaasappel, oerwoud, denne- en zonnebloemhoning enz.

In- en verkoop van bijenvolken en materiaal.

ELSEVIER ANTIQUARIAAT

zoekt complete series of deelseries van de "Bijen-
teelt".

Gespecialiseerde katalogi op het gebied van de
Entomologie zijn gratis verkrijgbaar.

Adres: Lippijnstraat 4, 1055 KJ Amsterdam.
Tel. 020-861541. Directeur D. Schierenberg.

DICTIONARY OF BEEKEEPING TERMS

Volume 7

English - German - Dutch - Danish - Norwegian - Swedish

Volume 8

English - French - Italian - Spanish - Portuguese - Romanian

DF 30 / £ 6.60

International Bee Research Association

Hill House, Gerrards Cross, Bucks SL9 0NR, England.

**With KENNO you make
top-class HONEY
with HONEY you make
a lot of MONEY**

High-quality Kenno Honey Processing
Equipment for easy and trouble-free proces-
sing of your honey crop.

We are pleased to tell you more about Ken-
no Products, request our illustrated
leaflet with detailed information.

MISA OY

PL 12 SF-53101 Lappeenranta 10 Finland
Tel. (9)53-61980 Telex 58256 misa sf

EDITIONS EUROPEENNES APICOLES
EUROPESE BIJENTEELT UITGAVEN
EUROPÄISCHE BIENZUCHT AUSGABEN
EUROPEAN APICULTURAL EDITIONS

B-1040 BRUSSEL, ESKADRONSTRAAT 1

GRATIS CATALOGUS OP AANVRAAG

WIJ VERKOPEN

Nieuwe en gebruikte korven en nog enkele bijenkasten.
Vele soorten bijenhoning v.a. f 5,25 per kg.
Mede, bijenwas, kaarsen, honingzeep, honing-
snoepjes, bijenboenwas enz.

WIJ KOPEN

Alle soorten Nederlandse bijenhoning en
bijenwas.

IMKERSBEDRIJF „DE WERKBIJ” — C. VAN HOLLAND - VEENENDAAL

Dijkstraat 118 - tel. 08385-13795 — Ruisseveen 20 - tel. 08385-10202

BIJENBIJBEL HERDRUKT

J.W. Schotman: Handboek der moderne bijenteelt, 848 pag., gebonden, f 80,- wordt herdrukt (sept. 1983) in een beperkte oplage.

Reserveer tijdig een exemplaar door overmaking van het bedrag op **postgiro 54211**.
(Afdelingen graag gezamenlijk bestellen).

Uitgeverij Konstapel. Postbus 1439
9701 BK Groningen.

BESTEL NU!

BIJENSTAND „DE GRUBBE”

A.W. LAUMEN-WOUTERS, Grijzegrubben 63,
6361 GL Nuth (Limburg).

Kan alles leveren voor de bijenteelt.
Prijstijlt op aanvraag gratis toegezonden.

Tel. 045-243183 Nuth.
Tel. 045-252408 Brunssum (maandags gesloten).

Tevens bieden wij te koop aan:

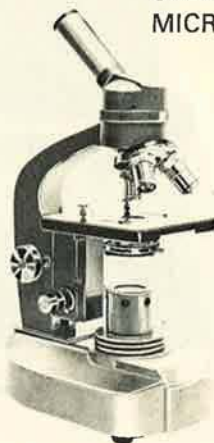
**BUCKFAST KONINGINNEN (F1).
CARNICA KONINGINNEN.**

Stammen af van in Nederland gekweekte koninginnen door kunstmatige inseminatie.

euromex

**MICROSCOPEN
STEREOMICROSCOPEN
MICROTOMEN**

- **HOGE OPTISCHE KWALITEIT**
- **RELATIEF ZEER LAGE PRIJS**
- **LEVENSLANGE GARANTIE**

*Op verzoek zenden wij u gaarne onze uitgebreide catalogus.
Prijzen vanaf f 335,-*

euromex

microscopen b.v.

Utrechtseweg 250 — Postbus 736 — 6800 AS Arnhem
Telefoon 085-421251 — Telex 75042

verkoopadressen

Depot Friesland:

H. Akkerman, Oostenwoldseweg 47,
8421 RP Olderberkoop, ☎ 05164-439
Open di, gehele dag, vrijdagmiddag,
zat. morgen en na tel. afspraak.

Depot Groningen:

Fenna en Ger Postma, Kampenslaan 8,
9626 TE Schildwolde, ☎ 05982-1455.
Open dagelijks, behalve vrijdag na 12.00 uur.

Depot Onstwedde:

H. Bessembinder, Wessinghuizenweg 18,
9591 VJ Onstwedde, ☎ 05991-1226.

Depot afd. Assen:

J.H. Lubbers, Bosstraat 66, 9401 PV
Assen, ☎ 05920-17162.

Depot Klaas Geerts:

Middenwolderweg 2, 7951 EC Staphorst,
☎ 05225-1693; maandags gesloten.

Depot G.J.L. ten Cate:

Verzetstraat 60, 7671 GL Vriezenveen,
☎ 05499-3040.

Depot Enschede:

H. H. Schutte, Sportlaan 22, 7541 BN
Enschede, ☎ 053-318165; afhalen: vrijdags
van 18.00-19.00 uur.

Depot Reggedal:

H. J. Hanepen, de Hogenkamp 2, 7471 CW
Goor, ☎ 05470-5576.

Depot afd. Gorssel:

G.J. Lensink, Deventerweg 4, 7213 EG
Gorssel, ☎ 05759-2468.

Depot Achterhoek:

B. Meijerman, Dwarsdijk 6, 7025 CR Halle,
☎ 05736-479.

Depot Winterswijk:

M.J. Grevers, Miste 4, 7118 WB Winterswijk,
☎ 05435-239.

Depot afd. Epe:

Coöp. Novaco (Welkoop), Paasvuurweg 7,
8161 CA Epe, ☎ 05780-12317.

Depot Nunspeet:

Th. G. Veenstra, Schaapmanlaan 47, 8072 AR
Nunspeet, ☎ 03412-4037.

Depot Apeldoorn:

Coöp. WELKOOP, Iordensweg 57, 7391 KD
Twello, ☎ 05712-1762.

Depot Boerenbond Neerbosch-Hees:

St. Agnetenweg 63, 6545 AT Nijmegen,
☎ 080-777793.

Depot West-Betuwe:

Imkerij „Lingebij”, Mw. C.E.A. Meissen-
Zuiderwijk, Lingedijk 84, 4196 HC Tricht,
☎ 03455-2438.

Depot Bommelerwaard:

P. van Liempt, Pontveer Nederhemert, 5317 KV
Nederhemert-Zuid, ☎ 04185-463, b.g.g. 766;
open. tijden als Bijenhuis.

Depot Bunnik-Houten:

B. Th. Barten, Koningslaan 3, 3981 HP Bunnik,
☎ 03405-1742.

Depot Noord-Holland:

H.S. Homburg, Velsersduinweg 165, 1971 ZB
Ijmuiden, ☎ 02550-21530. Open dagelijks
van 13.00-16.00 uur en na tel. afspraak;
donderdagds gesloten.

Depot afd. Rotterdam:

A. Bakker, Berglustlaan 49A, 3054 BB
Rotterdam, ☎ 010-183123; na tel. afspr.

Depot Gouda:

C. Bos, 3e Tochtweg 6, 2841 LM Moordrecht,
☎ 01802-1227; na tel. afspr.

Depot afd. Dordrecht:

W. A. Boevé, Rigelhof 59, 3318 CX Dordrecht,
☎ 078-171216.

Depot „Prommelsluis” afd. Schouwen-

Duiveland:
C. L. v.d. Vekken, Provincialeweg 5, 4321 SM
Kerkwerve, ☎ 01110-4821.

Depot Noord- en Zuid-Beveland

W. Spaan, Zuidweg 2, 4443 AB Nisse,
☎ 01194-262.

Depot Walcheren:

Bisschopsstraat 25, 4353 BN Serooskerke,
☎ 01189-1499.

Depot Zeeuws-Vlaanderen:

Iz. de Hullu, St. Jansdijk 10, 4504 PB
Nieuwvliet, ☎ 01171-1458.

K. J. Wolfert, Pr. Mauritsstraat 20, 4571 HB
Axel, ☎ 01155-2720.

Depot Oirschot:

A. Pel, 't Kasteeltje 3, 5688 EN Oirschot,
☎ 04997-2096.

NIEUW IN UW BIJENHUIS

GEHEEL ROESTVRIJE ONTZEGELBAK VAN NEDERLANDS FABRIKAAT

- ★ Speciaal gemaakt voor de nederlandse broed- en honingkamerramen
- ★ Voorzien van royale opvangbak vervaardigd van hoogwaardig polyester en een ruime zeef voor de opvang van de zegelwas
- ★ Licht van gewicht, doch zeer degelijk van uitvoering
- ★ **PRIJS** geen ± f 130,- maar **f 76,90** (af Bijenhuis)

NIEUW IN ONS ASSORTIMENT:

HONINGSLINGER, geheel roestvrij	f 447,75
DARRENUITLAAT/DARRENVOL per twee	f 10,80
HANDSCHOENEN, leer met linnen schacht, per paar	f 24,75
ONTZEGELVORK, met rechte tanden	f 9,95
SPAARKASTBODEM, met 1/3 bodemventilatie	f 49,50
BAYGONSPRAY, voor het opruimen van wespennesten	f 11,95
FOLBEX-VA, voor diagnose en bestrijding van VARROA	f 54,90
DRAADSPANNER, met twee gekartelde wieltes van gehard staal	f 33,00

BIJENHUIS - WAGENINGEN

Openingstijden:

dinsdag t/m vrijdag 9 - 18 uur
zaterdag 9 - 13 uur
maandag gesloten

Adres: Grintweg 273
6704 AP Wageningen
Tel. 08370-22733